

VJERSKA PROBLEMATIKA U ZAGREBAČKOM LIBERALNOM TISKU 1848.-1852.

Vlasta ŠVOGER, Zagreb

U radu se prikazuje o kojim su vjerskim pitanjima pisali zagrebački liberalni listovi Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung, Jugoslavenske novine te Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske/Narodne Novine i Agramer Zeitung za revolucije i u razdoblju pripremanja neoapsolutističkog sustava. Navedeni listovi nisu jednakim intenzitetom pratili vjerski aspekt društvenog života, ali su se, u većoj ili manjoj mjeri, zalagali za reformu Katoličke crkve u duhu liberalnog katolicizma.

KLJUČNE RIJEČI: *zagrebački liberalni listovi, Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung, Jugoslavenske novine, Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske/Narodne Novine, Agramer Zeitung, Katolička crkva, liberalni katolicizam*

1. Uvod

Religijski je aspekt sredinom 19. stoljeća u hrvatskom društvu imao vrlo važnu ulogu u javnom i privatnom životu svih slojeva stanovništva,¹ premda su mu pojedinci ili skupine,

¹ O položaju i ulozi Katoličke crkve u Hrvatskoj za revolucije 1848.–1849. i neposredno nakon nje postoje različite interpretacije: Vinko CECIĆ, »Reformistički pokret rimokatoličkog svećenstva u Hrvatskoj 1848.«, *Republika*, X/1, br. 4., Zagreb, 1954., 355–361; ISTI, »Politika rimokatoličke Crkve u Hrvatskoj za vrijeme kontrarevolucije i apsolutizma (1849-1860)«, *Republika*, X/2., 7-8., Zagreb, 1954., 619–637; Viktor NOVAK, *Magnum tempus. Ilirizam i katoličko sveštenstvo. Ideje i ličnosti 1830-1849*, Beograd, 1987.; Alojz IVANIŠEVIĆ, *Kroatische Politik der Wiener Zentralstellen von 1849 bis 1852 (Kroatische Politik)*, Wien, 1984., 163–179; Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine« (Katolička crkva), *ČSP*, 25., br. 2-3., Zagreb, 1993., 19–42; Franjo Emanuel HOŠKO, »Liberalni katolicizam kao sastojnica ideologije ilirizma«, (Liberalni katolicizam), *Croatia christiana periodica (CCP)*, XV, br. 28., Zagreb, 1991., 43–54; Jure KRIŠTO, »Katolička crkva u Hrvatskoj 1848. u kontekstu europskih zbivanja« (Katolička crkva u Hrvatskoj 1848.), *Hrvatska 1848. i 1849.*, 223–234. O širem kontekstu položaja i djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj sredinom 19. st. i u drugoj polovini 19. st. usp. Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860. (Počeci)*, Zagreb, 1985., 325–370; Mirjana GROSS – Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918.*, Zagreb, 1994.; Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, Zagreb, 1997. Mirjana GROSS u navedenim djelima piše i o položaju drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća.

ovisno o vlastitoj političkoj orijentaciji, pridavali veću ili manju važnost u javnome životu. Stoga su i uredništva onovremenih novina, svjesna velike medijske uloge svojih listova u javnome životu onodobne Hrvatske, posvećivala veću ili manju pozornost vjerskoj problematici, dakako, ovisno o vlastitoj političkoj orijentaciji. Izuzetak u tome pogledu nisu bila niti uredništva zagrebačkih prema bečkoj Vladi oporbenih novina liberalne orijentacije *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine*.² Ova četiri lista izlazila su kraće ili dulje vrijeme u razdoblju od lipnja 1848. do proljeća 1852. U ovome ću radu prikazati kako su uredništva ovih četiriju listova tretirala različita vjerska pitanja, a njihova stajališta o najvažnijim tada aktualnim vjerskim pitanjima usporedit ću sa stajalištima uredništava preostalih dvaju zagrebačkih listova *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske/Narodne Novine* i *Agramer Zeitung*,³ koji su izlazili i prije i poslije razdoblja koje obrađujem u ovome radu. Ti su listovi u navedenom razdoblju također djelomice zastupali liberalne ideje, ali su, za razliku od spomenuta četiri lista, od sredine 1849. godine uglavnom podržavali politiku austrijske Vlade. Budući da su spomenuti zagrebački listovi bili laički listovi liberalne političke orijentacije, na njihovim stranicama u revolucionarnom i postrevolucionarnom razdoblju sredinom 19. stoljeća nije objavljeno mnogo članaka o vjerskoj problematici, jer su u prvom planu bile različite političke i društvene teme. Međutim, u tim su novinama objavljeni zanimljivi članci o različitim aspektima vjerske problematike na temelju kojih se mogu rekonstruirati stajališta uredništava ovih listova o tada aktualnim vjerskim pitanjima.

2. Vjerska pitanja na stranicama zagrebačkog liberalnog tiska sredinom 19. stoljeća

Saborske novine, kao izraziti politički list koji je izlazio u lipnju i srpnju 1848., tijekom politički vrlo burna razdoblja, nisu se temeljitije bavile vjerskom problematikom, pa se vrlo općenita stajališta uredništva o vjerskim pitanjima mogu razabrati samo posredno. Polazeći od načela da se odnosi među narodima moraju zasnovati na načelima bratstva i jednakosti, uredništvo se zalagalo za ostvarenje nacionalne i jezične ravnopravnosti u Austriji, a zacijelo je podrazumijevalo i vjersku ravnopravnost, premda je izriječno nije navelo. Uredništva ostalih listova koje prikazujem u ovome radu također su se posredno ili neposredno založila za vjersku ravnopravnost u Habsburškoj Monarhiji. U odnosu prema Mađarima, čiju je mađarizacijsku politiku uredništvo *Saborskih novina* oštro osuđivalo, također je zagovaralo kršćansko opraštanje i načelo da im ne treba činiti ono što Hrvati ne bi željeli da njima Mađari čine. Zagovaranje vjerske ravnopravnosti najjasnije je izraženo

² O navedenim listovima usp. Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939. (Povijest novinstva)*, Zagreb, 1962., 158–173, 178–180; Tomislav MARKUS, »Saborske novine«, *Kolo*, 5–6., Zagreb, 1994., 471–485; ISTI, *Slavenski Jug 1848.–1850. godine i hrvatski politički pokret (Slavenski Jug)*, Zagreb, 2001.; Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung 1849.-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena (Südslawische Zeitung)*, Zagreb, 2002., i Vlasta ŠVOGER, *Hrvatsko liberalno novinstvo u doba revolucije – Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung i Jugoslavenske novine (1848.–1852.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2004.

³ Ovi listovi još nisu monografski obrađeni, pa će zainteresirani čitatelj podatke o njima najlakše naći kod Josipa HORVATA, *Povijest novinstva*, 95–130, 76–80.

u zalaganju za dodjeljivanje građanskih i političkih prava Židovima, što je podrazumijevalo i pravo na slobodno prakticiranje vjere, premda nije izričito spomenuto.⁴

Položaj Židova u hrvatskom društvu tematizirali su i drugi zagrebački listovi. Povod su bili progoni Židova u Zagrebu i Varaždinu potkraj ožujka 1848., kada je svjetina porazbijala nekoliko trgovina židovskih vlasnika. Spomenute protužidovske izgrede oštro je osudila liberalno orijentirana hrvatska javnost, a njezinu osudu artikulirali su listovi *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung* (ostala četiri lista koji su tema ovoga rada tada još nisu izlazila, V. Š.). Anonimni autor u Gajevim *Novinama* (možda urednik Bogoslav Šulek) oštro je osudio protužidovske izgrede kao proizvod barbarstva, fanatizma i najcrnje nečovječnosti i pozvao na toleranciju, kršćansku ljubav i založio se za »emancipaciju, slobodu i jednakost svih stališah, za slobodu tèrgovine i vère«. Anonimni autor u *Agramer Zeitungu* u osudi protužidovskih izgreda otišao je korak dalje te je u ime humanosti i proklamirane ravnopravnosti zatražio da se vođe izgreda strogo kazne radi sprječavanja ponavljanja takvih izgreda. Drugi anonimni autor u istome listu također je osudio protužidovske izgrede, ustvrdivši da ih većina Hrvata ne podupire.⁵ Ako se može suditi prema liberalnoj političkoj orijentaciji, uredništva ostalih zagrebačkih listova zacijelo bi također osudila ovakvo neprihvatljivo ponašanje svojih sugrađana, da su ti listovi izlazili u vrijeme kad je došlo do protužidovskih izgreda u Zagrebu i Varaždinu. Premda bi povjesničari trebali izbjegavati hipoteze, ova mi se hipoteza čini prihvatljivom na temelju uvida u pisanje navedenih listova.

Uredništva listova *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung* i kasnije su iskazivala svoj pozitivan odnos prema Židovima posredno se zalažući za njihovu emancipaciju i punopravno uključivanje u građansko društvo u nastajanju. U tome se posebno isticalo uredništvo *Agramer Zeitunga*, koje je u nekoliko navrata objavilo članke zagrebačkog rabina Moritza Goldmanna, koji je reagirao na napise u tim novinama o židovskom pitanju. U prvome od tih članaka Goldmann odbacuje tvrdnje nepoznatog autora koji je Židovima predbacio separatističke tendencije i pozvao ih da se trgnu iz letargije i odreknu se nekih svojih tradicija i običaja zbog kojih su društveno izolirani i da se umjesto toga okupe pod zastavom nacionalnosti, uvedu hrvatski jezik u svoj dom i škole, jer će tako ostvariti svoju emancipaciju. Goldmann odbacuje optužbe da Židovi u Hrvatskoj njeguju separatističke tendencije, a korijen takva mišljenja potražio je u socijalnom položaju i ograničenjima nametnutim Židovima, odnosno u činjenici da Židovi u Hrvatskoj nemaju građanska prava. On dokazuje da su Židovi u Hrvatskoj posljednjih godina uveli hrvatski jezik u svoj dom i škole, čak su i u svoje bogoslužje uveli neke elemente hrvatskog jezika i da neprestano napreduju u duhu vremena, a uz pomoć plemenitih snaga u Hrvatskoj ta će se tendencija i dalje nastaviti. Druga dva članka Goldmann je napisao reagirajući na optužbe nekog Vjenceslava izrečene u *Agramer Zeitungu* u br. 68, koji je optužio Židove da ustraju na svojoj izdvojenosti iz

⁴ »Vèroizpovèdanje«, *Saborske novine (SN)*, 1./6. 6. 1848.; »Bratinstvo«, *SN*, 12./4. 7. 1848., 13./10. 7. 1848., 14./18. 7. 1848.; »Kratke saborske vèsti«, *SN*, 11./30. 6. 1848.

⁵ »Zagreb 27. ožujka«, *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske (NDHS)*, 27./29. 3. 1848.; »Agram. 28. März«, *Agramer Zeitung (AZ)*, 31./28. 3. 1848. i »Offenes Sendschreiben an die Israeliten Kroatiens, insbesondere der Gemeinde zu Warasdin«, *AZ*, 51./13. 5. 1848.

hrvatskog društva i založio se da im se ne priznaju građanska prava. U dva opširna članka Goldmann opovrgava te optužbe i dokazuje da se njegovi suvremenici Židovi koji žive u Hrvatskoj nastoje integrirati u hrvatsko društvo i da zaslužuju građanska prava. Pravovjerni Židov po njegovu je mišljenju onaj koji živi moralno i časno, koji savjesno obavlja svoje dužnosti kao čovjek, podanik i građanin, koji je častan građanin ljudskog društva i častan Hrvat i kao takav zreo za dobivanje građanskih prava.⁶

Iz ovih je članaka vidljivo da u hrvatskoj javnosti još nije postojalo jedinstveno stajalište o emancipaciji Židova. Premda je liberalni dio hrvatske javnosti okupljen oko listova koji su tema ovoga članka zagovarao vjersku ravnopravnost i emancipaciju Židova, ipak su još uvijek postojali pojedinci/krugovi koji su Židove držali građanima drugoga reda i zalagali se za očuvanje izoliranoga društvenog položaja Židova. Liberalni dio hrvatske javnosti uzroke takava odnosa prema Židovima uglavnom je pripisivao ekonomskim razlozima, tj. strahu domaćih poduzetnika i obrtnika od konkurencije židovskih poduzetnika, a manje tradicijskim i vjerskim razlikama.

I uredništvo *Slavenskog Juga* kasnije je neizravno izrazilo svoju simpatiju prema Židovima, naglasivši da vjera sama po sebi ne čini čovjeka čovječnim i plemenitim. Uredništvo lista *Südslawische Zeitung* nije problematiziralo položaj Židova u hrvatskom društvu sredinom 19. stoljeća, ali je svoj pozitivan odnos prema Židovima neizravno potvrdilo zalaganjem za vjersku ravnopravnost i uvrštanjem liječnika Moritza Sachsa, Židova, u krug svojih suradnika.⁷

Važnost koju je vjera imala u javnom i privatnom životu sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj vidljiva je i po tome što se i u Hrvatskom saboru postavilo pitanje o razlozima nenazočnosti zagrebačkog biskupa Jurja Haulika saborskim sjednicama, kojima je po službenom položaju kao virilist imao pravo nazočiti. Raspravljalo se i o njegovu »jezuitizmu«, »gonjenju svih pošteno mislećih ovdašnjih sveštenikah, napose i o onih klericah, koje je on prie nekoliko danah iz sēmeništa samo zato protērao, što su se rodoljubjem odlikovali«, ali je rasprava o Haulikovu ponašanju prekinuta jer je bilo važnijih pitanja o kojima je Sabor trebao raspravljati. O tome je izvijestilo uredništvo *Saborskih novina*⁸, a po načinu kako je izvijestilo o mjerama koje je Haulik poduzeo radi smirivanja stanja u biskupiji kojoj je bio na čelu, vidljivo je da ih uredništvo ovoga lista nije odobravalo. Dakle, bitnim točkama u shvaćanjima uredništva ovoga lista o vjerskoj problematici na temelju posrednih pokazatelja moglo bi se označiti: priznavanje velike uloge religije u društvu i zalaganje za provođenje određenih pobliže nespecificiranih reformi u Katoličkoj crkvi te zalaganje za vjersku ravnopravnost u Austriji.

⁶ Komentar uredništva *NDHS-a* uz članak N. RADAKOVIĆA »Iz Kostajnice 4. svibnja«, *NDHS*, 50./20. 5. 1848.; »Offenes Sendschreiben an die Israeliten Kroatiens, insbesondere der Gemeinde zu Warasdin«, *AZ*, 51./13. 5. 1848.; Moritz Goldmann, »Agram. 24. Mai«, *AZ*, 57./27. 5. 1848.; Moritz GOLDMANN, »Agram. Wer ist ein rechtläubiger Jude?«, *AZ*, 73./4. 7. 1848. i 75./8. 7. 1848.

⁷ *Slavenski Jug (SJ)*, 32./15. 3. 1849. O suradnji M. Sachsa u listu *Südslawische Zeitung (SZ)* usp. Vlasta ŠVOGER, *Südslawische Zeitung*, 100–101.

⁸ »Kratke saborske vēsti«, *SN*, 11./30. 6. 1848. O sudjelovanju bogoslova u političkom i društvenom životu Hrvatske u preporodnom razdoblju i na početku revolucionarnih previranja usp. Franjo Emanuel HOŠKO, »Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda«, *CCP*, III., br. 4., Zagreb, 1979., 172–177.

Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske i *Slavenski Jug* objavili su više značajnijih članaka o vjerskoj problematici na temelju kojih se mogu registrirati stajališta njihovih uredništva o tom aspektu društvenog života. Tri najvažnija pitanja tematizirana u listu *Slavenski Jug*, koja su dijelom zadirala u unutarcrkvena pitanja, bila su pitanje ukidanja celibata, održavanja katoličkih obreda za pokojnike pravoslavne vjere i pitanje uporabe latinskog jezika u unutarcrkvenim poslovima, a u rubrici Glasnik objavljen je niz članaka o položaju kapelana Katoličke crkve u Hrvatskoj te članci u kojima se osuđuje stanje Pravoslavne crkve u Hrvatskoj i Vojvodini Srpskoj. Osim ovih pitanja u *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskim* u nekoliko se članaka problematizira pitanje crkvenih reformi u liberalnom duhu. Krenimo redom.

Budući da su zasadi liberalnog katolicizma bili sastavni dio ideologije iliraca⁹, ne začuđuje činjenica da su liberalni elementi u odnosu na katolike/Katoličku crkvu uneseni u jedan od najvažnijih programatskih dokumenata hrvatskoga političkog pokreta 1848.–1849. u tzv. »Zahtjevanja naroda«. Osim zahtjeva za vjerskom slobodom i jednakošću (točka 9. i 12.), koje se posredno odnose i na katolike, dvije točke se izravno odnose na budućnost Katoličke crkve u Hrvatskoj. To su zadnje dvije točke »Zahtjevanja naroda« u kojima su izneseni zahtjevi za ukidanjem celibata, uvođenjem hrvatskog jezika u bogoslužje i unutarcrkvene poslove te zahtjev da sve crkvene službe u Trojednoj Kraljevini smiju obnašati samo domaći ljudi.¹⁰

Tijekom 1848. godine pitanje ukidanja celibata bilo je važna tema u raspravama reformski orijentiranog svećenstva, ali i liberalno orijentiranih laika. Svećenstvo okupljeno na proljetnoj skupštini Stubičkog dekanata, održanoj 25. svibnja 1848. pod predsjedanjem opata Ivana Krizmanića, založilo se za provođenje reformi radi prilagođavanja Katoličke crkve novim društvenim okolnostima, a među reformama se spominju uvođenje narodnog bogoslužja, ublažavanje crkvene discipline i ukidanje celibata. Te je zaključke podržao dio svećenika susjednih okružja.¹¹ Pokupski župnik i podarhiđakon Pavao Štoosa objavio je brošuru *O poboljšanju čudorednosti svetjenstva* (Zagreb, 1848.) u kojoj se založio za ukidanje celibata opravdavajući svoj zahtjev moralnim i društvenim razlozima. Njegova je brošura izazvala burne reakcije, a Duhovni stol Zagrebačke biskupije lišio je Štoosa časti podarhiđakona. Štoosa je podržao dio svećenstva te upravljajući odbori Zagrebačke i Križevačke županije, a osudio ga je Upravljajući odbor Požeške županije.¹² Uredništva *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* i *Slavenskog Juga* podržala su Štoosa, preporučila njegovu brošuru, naglasivši važnost teme o kojoj piše. U oba lista objavljena je molba svećenika pokupskog kotara da se Štoosu ukine kazna. Anonimni autor u *Novinama*

⁹ O tome detaljnije piše Franjo Emanuel HOŠKO, »Liberalni katolicizam«.

¹⁰ Usp. Jaroslav ŠIDAK, »'Narodna zahtjevanja' od 25. ožujka – program hrvatske Četrdesetosme«, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49.*, Zagreb, 1979., 33–76. U sklopu članka objavljena su »Zahtjevanja naroda«, 51–52.

¹¹ Usp. Iskra IVELJIĆ, Katolička crkva, 24–25. Autorica navodi da se i saborski Odbor za izradu osnove o crkvenom i prosvjetnom ustrojstvu u Hrvatskoj izjasnio za uvođenje slavenskog bogoslužja tamo gdje je to i ranije bilo uobičajeno, a Bansko vijeće zatražilo je da se sve matice, crkveni računi i cjelokupna uprava u biskupijama vode na hrvatskom jeziku.

¹² Usp. Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 30–31.

oštro je kritizirao Haulikovo ponašanje poput neograničena gospodara u svojoj biskupiji i izrazio je nadu da će kritika javnoga mnijenja zbog postupka biskupa Haulika doći do bana, koji će braniti pravdu kao uvijek dotad. U *Slavenskom Jugu* je pak istaknuo da bi država morala štititi slobodu svećenika kao punopravnih državljana Austrije od bilo čije samovolje, pa i od samovolje više crkvene hijerarhije.¹³ Kritizirajući odnos viših crkvenih krugova prema P. Štoosu i pozivajući državne organe na poduzimanje konkretnih akcija radi njegove zaštite i vraćanja na prijašnji položaj, zagrebački su liberalni listovi prešli granicu prava javne kritike i počeli se miješati u unutarnje crkvene poslove. I sama uredništva tih listova bila su svjesna pravog značenja svoga postupka, ali su događanja oko Pavla Štoosa uvrstila u disciplinska pitanja i tako su pokušala opravdati vlastito miješanje u unutarnje crkvene poslove.

Za ukidanje celibata u listu *Slavenski Jug* založio se i Nikola Vakanović, obrazloživši svoj zahtjev različitim razlozima: zbog celibata mnogi časni ljudi ne žele postati svećenicima; celibat slabi utjecaj moralnih normi i vjerozakona, pa time posredno šteti državi; celibat ima asocijalni i anacionalni značaj jer svećenike odvaja od društva. Budući da se odredba o celibatu ubraja u disciplinske odredbe i nije vjerska dogma, može je ukinuti crkvena vlast, a ako ona to odbije učiniti, celibat može ukinuti i Hrvatski sabor. Ukidanjem kmetstva svećenici su izgubili znatan izvor prihoda, i po Vakanovićevu mišljenju država se mora pobrinuti da im osigura primjerenu plaću. I Ljudevit Vukotinović u ovom se listu založio za ukidanje celibata.¹⁴ Premda je i zahtjev za ukidanjem celibata, iznesen na stranicama ovoga lista, u osnovi bilo miješanje u unutarcrkvene poslove, liberali oko *Slavenskog Juga* tretirali su ga ponajprije kao društveno pitanje, a ukidanjem celibata željeli su još uže povezati Katoličku crkvu s društvenim životom hrvatskog naroda.

Na stranicama *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* podržana je ideja o ukidanju celibata, ali se o njoj raspravljalo u sklopu drugih pitanja vezanih za budućnost Crkve. Komentirajući pismo biskupa Haulika svećenstvu Zagrebačke biskupije u kojem osuđuje 30. točku »Zahtijevanja naroda«, anonimni autor, prema urednikovu komentaru u bilješci priloga u br. 91.¹⁵ katolički svećenik, odbacuje Haulikovu tvrdnju da su zahtjevi za ukidanjem celibata i uvođenjem narodnog jezika u crkvene poslove doneseni u sklopu »Zahtijevanja naroda« bez znanja i privole hrvatskog svećenstva i tvrdi da su »Zahtijevanja naroda« donesena jednoglasno i da je na velikoj narodnoj skupštini koja ih je donijela nazočilo oko 200 svećenika. Anonimni autor spomenuta članka podržava zahtjev za ukidanjem celibata i pritom se poziva na tada u Beču objavljenu knjižicu Theodora Scheibe, u kojoj se pohvalno govori o ukidanju celibata, jer celibat udaljava svećenstvo od naroda. Po njegovu mišljenju svećenici postaju hladni i tuđi narodu i traže nadomjestak u različitim porocima. U drugome, također anonimno objavljenom članku, autor (Adolf Weber Tkalčević) također podržava ukidanje celibata, pri čemu razlikuje dva aspekta problema.

¹³ *NDHS*, 58./8. 6. 1848., 60./13. 6. 1848. i 67./29. 6. 1848.; »Od Kupe«, *NDHS*, 22./20. 2. 1849.; *SJ*, 23./22. 2. 1849., 26./1. 3. 1849.

¹⁴ N. VAKANOVIĆ, »O bezženstvu sveštenikah zapadne cèrkve«, *SJ*, 6./18. 8. 1848.; Lj. VUKOTINOVIĆ, »Deme ipsis lucrum, superos et astra negabunt«, *SJ*, 55./10. 5. 1849.

¹⁵ Šulekov komentar uz članak Franje MILAŠINOVIĆA, »Protiopazke na opazke, koje je urednik u 87. broju novinah hàrv.-sl.-dal. proti dèlcu 'dvanaest lažih opovèrgnjenih' stavio«, prilog u *NDHS*, 91./25. 8. 1848.

Ovaj autor, i sam katolički svećenik, tvrdi da ne postoje dokazi da je svećenicima zabranjena ženidba i pritom se poziva na sv. Ambroza, milanskog biskupa. Tkalčević i njegovi istomišljenici ženidbu drže najvećom društvenom krepošću i ne stide se sklonosti koje im je dao Bog. Drugi je aspekt problema može li se ukidanje celibata provesti u Zagrebačkoj biskupiji. Autor je svjestan činjenice da je celibat disciplinsko pitanje koje se tiče cijele Crkve i da se ne može ukinuti samo u jednoj biskupiji, ali drži da treba pripremiti teren za ostvarenje te reforme kad za nju sazriju uvjeti u katoličkim crkvama europskih zemalja.¹⁶ Premda je i u ovim novinama bilo rijetkih članaka u kojima se autori izjašnjavaju protiv ukidanja celibata¹⁷, jasno se može razabrati da je uredništvo podržavalo ideju ukidanja celibata, jer celibat, navodno, ima asocijalni značaj, tj. udaljava svećenstvo od naroda, a članke suprotna sadržaja objavljivalo je jedino zato da pokaže pluralitet ideja i da mu se ne može predbaciti jednostranost i pristranost.

Saborske novine i *Agrarier Zeitung* nisu tematizirali pitanje ukidanja celibata, vjerojatno zbog toga što su uredništva davala prioritet drugim političkim i društvenim temama. *Jugoslavenske novine* također se nisu bavile tom temom, jer u vrijeme njihova izlaženja ta tema više nije bila aktualna u hrvatskoj javnosti. Uredništvo novina *Südslawische Zeitung* nije se upuštalo u detaljniju raspravu o pitanju celibata, vjerojatno držeći da je to unutar-crkveno pitanje, a sudbina Pavla Štoosa spomenuta je tek usput. Anonimni autor izrazio je žaljenje nad sudbinom svećenika Pavla Štoosa, koji je zbog odbijanja da se javno ogradi od vlastite brošure, u kojoj se založio za ukidanje celibata, smijenjen s mjesta podarhiđakona. Nepoznati autor u ovome listu izrazio je žaljenje što Štoos, ako njegovo djelo uopće podliježe crkveno-disciplinskoj kazni, nije premješten u drugu župu. Uredništvo je u komentaru izrazilo žaljenje zbog Štoosova progona, ističući njegove velike patriotske i spisateljske zasluge te činjenicu da su mnogi duhovni velikani također bili progonjeni, ali je potomstvo priznalo njihove velike zasluge.¹⁸

Zagrebački liberalni listovi tijekom revolucionarnog razdoblja sredinom 19. stoljeća, u sklopu razmatranja vjerskih pitanja, ipak se nisu bavili samo »osobnim problemima« svećenika¹⁹, nego su tematizirali i pitanje uvođenja crkvenih reformi te neke druge probleme. Dok su ostali listovi koji su tema ovoga članka problem provođenja potrebnih reformi u Katoličkoj crkvi razmatrali fragmentarno u više različitih članaka raznih autora, na stranicama *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* pitanje crkvenih reformi formulirano je razmjerno cjelovito. Već potkraj travnja 1848. jedan je mladi svećenik u ime svojih istomišljenika pozvao na provođenje reformi u Katoličkoj crkvi radi njezina prilagođavanja duhu vremena, i to u sklopu izvještaja o sastanku mladih svećenika Zagrebačke biskupije na kojem se raspravljalo o položaju i ulozi svećenstva u tadašnjem burnom vremenu i zaključeno je da se svećenici trebaju prilagoditi novim okolnostima. Urednik *Novina* Bogoslav Šulek (po vjerskoj pripadnosti protestant, V. Š.) također se založio za provođenje reformi u vidljivoj crkvi, koju čine svećenici kao članovi društva i države pa se u tom

¹⁶ »Iz Zagreba 29. travnja«, *NDHS*, 41./29. 4. 1848., »Odgovor na dvanaest lažih opovèrgnjenih«, *NDHS*, 91./25. 8. 1848.

¹⁷ Franjo MILAŠINOVIĆ, »Protiopazke na opazke, koje je urednik u 87. broju novinah hàrv.-sl.-dal. proti dèlcu 'dvanaest lažih opovèrgnjenih' stavio«, prilog u *NDHS*, 91./25. 8. 1848.

¹⁸ »Von der kroatisch-bosnischen Grenze«, *SZ*, 20./16. 2. 1849.

svojstvu i sami moraju prilagođavati promjenama koje je donijela revolucija. Za razliku od vidljive crkve, nevidljiva Crkva, koja se oslanja na vječne istine, nije uzdrmana revolucijom, premda će potpuna sloboda vjere, proglašena ustavom, i ovdje izazvati neke promjene.²⁰ Dok se u ova dva članka samo ukazuje na potrebu provođenja reformi u Katoličkoj crkvi, bez preciziranja o kakvim je reformama riječ, u svojim anonimno objavljenim člancima svećenik Adolf Weber Tkalčević ukratko donosi i sadržaj reformi. U članku »Robstvo duhovnikah«²¹ Tkalčević ukazuje na po njegovu mišljenju neprihvatljiv položaj nižeg svećenstva u Hrvatskoj, koje ne uživa blagodati jednakosti, slobode i bratstva, nego i dalje trpi ropstvo i tutorstvo svojih poglavara. Stoga autor poziva svećenstvo da razmisli o reformama koje je potrebno uvesti i da o tome slobodno piše u javnim glasilima, ne bojeći se biskupa, jer je sloboda tiska proglašena za sve.²² Autor izražava mišljenje da je nužno sazivanje dijecezanskih skupština na kojima će sudjelovati slobodno izabrani predstavnici duhovnih okružja, koji će slobodno moći raspravljati o svim aktualnim problemima, a o kojima su prethodno raspravljali svećenici okupljeni na sastancima svećenstva duhovnih okružja. Ako se ne sazove sinoda na upravo opisani način, svećenici će rješenje svojih problema potražiti na Hrvatskom saboru.

Čini se da je autor i sam bio svjestan činjenice da je u ustavnoj državi neprihvatljivo mijenjanje najvišeg zakonodavnog tijela u unutarnje crkvene poslove, ali je kod njega prevladalo nezadovoljstvo i želja da šokiranjem javnosti i mobilizacijom javnoga mnijenja potakne crkvene krugove na provođenje reformi. Ovaj je članak izazvao reakcije konzervativnije orijentiranih krugova u Katoličkoj crkvi, a rezultat te akcije bila je anonimno objavljena brošura *Dvanaest lažih opovèrgnjenih*²³ i članak u kojem čovjek koji za sebe tvrdi da je autor te brošure predbacuje Šuleku da *Novine* uređuje u protukatoličkom duhu i tvrdi da piše u ime brojnih istomišljenika koji se protive ukidanju celibata i provođenju drugih reformi.²⁴ Članak je Šulek popratio opsežnim komentarima u kojima opovrgava optužbe o protukatoličkoj orijentaciji lista koji uređuje.

Ta je brošura potaknula autora članka »Robstvo duhovnikah«, koji je tako označio autorstvo, na odgovor u kojem je opovrgnuo oponentove tvrdnje i precizirao koje bi reforme trebalo provesti u Katoličkoj crkvi. Tkalčević se zalaže za ostvarenje veće slobode nižeg svećenstva u odnosu na pretpostavljene, koja bi se očitovala na razini disciplinarnih pitanja (ublažavanje disciplinarnih mjera) i u slobodnom izražavanju vlastita mišljenja o disciplinarnim pitanjima putem tiska i u koroni, dok u neograničenu vlast biskupa u općim strogo crkvenim poslovima Tkalčević ne zadire. Sukladno zaključcima Tridentuskog kon-

¹⁹ Jure KRIŠTO, »Katolička crkva u Hrvatskoj 1848.«, 228, iznosi tezu da je bitno obilježje svećeničkih zahtjeva 1848. u Hrvatskoj bila usredotočenost »na uski djelokrug osobnih problema«.

²⁰ Jedan iz kola mladih svetjenikah, »Iz Zagreba«, *NDHS*, 39./25. 4. 1848.; B.[ogoslav] Š.[ulek], »Cèrkva i naša doba«, *NDHS*, 88./17. 8. 1848.

²¹ *NDHS*, 64./22. 6. 1848.

²² Čini se da niti on sam nije bio potpuno uvjeren da je stvarno tako jer je članak objavio anonimno, a uredništvo je u bilješci napomenulo da je autor jedan svećenik Zagrebačke biskupije, koji se ne može potpisati zbog »terorizma hierarchičkog«.

²³ U *NDHS*, 84./8. 8. 1848. objavljen je oglas o prodaji te brošure.

²⁴ Franjo MILAŠINOVIĆ, »Protiopazke na opazke, koje je učrednik u 87. broju novinah hârv.-sl.-dal. proti dèlcu 'dvanaest lažih opovèrgnjenih' stavio«, prilog u *NDHS*, 91./25. 8. 1848.

cila, autor zahtijeva da se svake tri godine održavaju dijecezanske skupštine na kojima bi svećenstvo preko svojih slobodno izabranih predstavnika moglo slobodno izražavati vlastita stajališta o pojedinim problemima i sudjelovati u njihovu rješavanju. Od ostalih reformi koje bi po njegovu mišljenju trebalo uvesti (kaže da želi uvesti sve one reforme o kojima se već pisalo u tisku i one o kojima se još nije pisalo, a postoje u glavama pojedinih dalekovidnijih svećenika) detaljnije spominje pitanje ukidanja celibata i dozvolu da svećenici nose svjetovnu odjeću kad ne obavljaju crkvene obrede. Kao primjer navodi da tako postupa svećenstvo u cijeloj Europi, pa čak i sam zagrebački biskup izvan Hrvatske nosi svjetovnu odjeću kad ne obavlja crkvene obrede. U vezi s ukidanjem celibata razlikuje dva aspekta problema i tvrdi kako ne postoje dokazi da je svećenicima zabranjena ženidba i pritom se poziva na sv. Ambroza, milanskog biskupa. Drugi aspekt problema leži u činjenici da je celibat disciplinsko pitanje koje se tiče cijele Katoličke crkve i da se ne može ukinuti samo u jednoj biskupiji. Autor se također zalaže za poboljšanje materijalnog položaja kapelana, koji žive u krajnjoj bijedi, i traži od višeg svećenstva da se u tu svrhu odrekne dijela svojih prihoda, a zagovara i uvođenje narodnog jezika u crkvene poslove.²⁵ U drugim zagrebačkim laičkim listovima liberalne orijentacije sredinom 19. stoljeća nije bilo ovakvih članaka u kojima se relativno sustavno i argumentacijom utemeljenom na kanonskom pravu, teološkoj literaturi i crkvenoj praksi traži uvođenje reformi u Katoličkoj crkvi.

Premda je uredništvo *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* zagovaralo uvođenje reformi u Katoličkoj crkvi, u ovome su listu iznesena i stajališta pojedinih autora koji su se usprotivili provođenju bilo kakvih reformi u Katoličkoj crkvi i založili se za nemiješanje u unutarcrkvene poslove. Slično mišljenje izraženo je i u listu *Agramer Zeitung* u kojem je nepoznati autor, vjerojatno svećenik starije generacije, sustavno pobijao argumente kojima su pobornici reformi zahtijevali pojedine reforme radi prilagođavanja Katoličke crkve duhu vremena i približavanja katoličkih svećenika narodu. Umjesto toga on savjetuje savjesno izvršavanje svećeničkih dužnosti i točno pridržavanje Isusova nauka, jer će na taj način svećenici uživati ugled u narodu.²⁶ I na stranicama ovih listova odražavala se, dakle, polemika o potrebi provođenja crkvenih reformi i podvojenost hrvatske javnosti s obzirom na rješavanje tog problema.

Drugo važno vjersko pitanje, aktualno početkom 1849. godine, koje su tematizirali listovi *Slavenski Jug* i *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* bilo je održavanje katoličkih obreda za pravoslavne pokojnike, a povod je bila smrt srpskog vojvode Stevana Šupljikca. U dopisu iz Varaždina u listu *Slavenski Jug* osuđen je lokalni župnik jer nije dopustio pokapanje poginulog krajišnika pravoslavne vjere na posvećenome katoličkom groblju, nego u dijelu groblja namijenjenom pokapanju samoubojica. U drugome dopisu vjerojatno isti autor istaknuo je želju građana Varaždina da ekshumiraju pokojnog krajišnika i svečano ga pokopaju na katoličkom groblju, čime bi demonstrirali solidarnost i savezništvo sa

²⁵ »Odgovor na dvanaest lažih opovèrgnjenih«, *NDHS*, 90./22. 8. 1848. i 91./25. 8. 1848.

²⁶ Stepko MLINARIĆ, »U Malom Taboru 15. travnja (Tri želje: čovèka, gradjana, duhovnika.)«, *NDHS*, 36./18. 4. 1848.; Franjo MILAŠINOVIĆ, »Protiopazke na opazke, koje je učrednik u 87. broju novinah hàrv.-sl.-dal. proti dèlcu 'dvanaest lažih opovèrgnjenih' stavio«, prilog u *NDHS*, 91./25. 8. 1848.; »Agram«, *AZ*, 49./9. 5. 1848.

Srbima. Uredništvo je pohvalilo tu ideju, a župnikov postupak ocijenilo je nedostojnim.²⁷ Međutim, politički važnije od ovoga slučaja bilo je pitanje održavanja misa zadušnica za srpskog vojvodu Šupljikca, koji je iznenada preminuo krajem 1848. godine na ratištu u južnoj Mađarskoj. Tijekom veljače 1849. u nekoliko pravoslavnih crkava u Hrvatskoj održani su parastosi za Šupljikca, o kojima je izvijestilo uredništvo *Slavenskog Juga* izrazivši nadu da će se zadušnice održati i u katoličkim crkvama. Bansko vijeće prenijelo je hrvatskim biskupima molbu Srpskog narodnog odbora da se i u katoličkim crkvama u Hrvatskoj i Slavoniji održe mise zadušnice za Šupljikca. Na tu je molbu u ime hrvatskih katoličkih biskupa negativno odgovorio zagrebački biskup Haulik, istaknuvši da katoličko svećenstvo u Hrvatskoj ne mrzi Srbe i njihovu vjeru, štoviše simpatizira njihovu nacionalnu borbu, ali kanoni Katoličke crkve zabranjuju održavanje mise za »nevjernika«. Kompromisno rješenje pronašao je Upravni odbor Zagrebačke županije pozvavši pakračkog episkopa, koji je održao parastos u pravoslavnoj crkvi u Zagrebu. Obredu su nazočili mnogi uglednici iz političkog i društvenog života Hrvatske.²⁸

Dio hrvatske javnosti predvođen *Slavenskim Jugom* i *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskim* oštro je reagirao na odbijanje hrvatskih katoličkih biskupa da održe zadušnice za Šupljikca. Upravni odbor Zagrebačke županije, na sjednici održanoj 1. ožujka 1849., izrazio je mišljenje o neutemeljenosti odbijanja hrvatskih katoličkih biskupa da održe zadušnice za srpskog vojvodu. To je izvješće uredništvu *Slavenskog Juga* uputio županij-ski bilježnik Dragutin Galac, s molbom da se objavi zajedno s Haulikovim odgovorom, međutim, uredništvo to nije učinilo iz nepoznatih razloga.²⁹ U više dopisa u ovome listu optuživao se biskup Haulik i predbacivalo mu se da nema kršćanske ljubavi i da širi razdor među Hrvatima i Srbima. U ovome su listu odbacivali opravdanje crkvenih krugova da se održavanje zadušnica za nekatolike u katoličkim crkvama protivi kanonima Katoličke crkve, navodeći primjere iz Češke i Moravske, gdje su neki katolički svećenici održali zadušnice za pokojnog srpskog vojvodu. U polemici s anonimnim autorom članka objavljenog u *Katoličkom listu zagrebačkom* u br. 12., Tomo Mužar je vrlo sustavno i argumentirano nastojao opovrgnuti tvrdnje iz pojedinih katoličkih krugova da dogme Katoličke crkve zabranjuju održavanje misa za nekatolike, a svoje tvrdnje argumentirao je primjerima iz djela poznatih teologa koji dopuštaju takvu mogućnost. Taj je autor jasno istaknuo da je pitanje (ne)održavanja zadušnica za pokojnog vojvodu Šupljikca pitanje sloge između Hrvata i Srba i pitanje ljubavi. U dopisima iz Beča istaknuto je da bi cilj katoličkih i pravoslavnih svećenika trebao biti poticanje kršćanske ljubavi i sloge među Hrvatima i Srbima, a drugi je dopisnik pozvao na prestanak napada na katoličko svećenstvo, jer je krivnja na dijelu svećenstva »koji nisu kadri zakone cèrkve sa pravim duhom ljubavi božje i svoga iskrenijega u životu spojiti«. Uredništvo *Slavenskog Juga* odgovorilo je da ono ne napada katoličku hijerarhiju u cjelini, nego samo odluku da se za pravoslavnog vjernika ne

²⁷ *SJ*, 5./16. 8. 1848.; 6./18. 8. 1848.; 12./1. 9. 1848.

²⁸ *SJ*, 14./1. 2. 1849.; 15./13. 2. 1849.; 16./16. 2. 1849.; 23./22. 2. 1849.; Hrvatski državni arhiv (HDA), Banskog vijeće (B. vij.), kutija IV., Unutamji odsjek (UO), (god. 1849.), br. 409., Haulik Banskome vijeću 16. 2. 1849.; HDA, B. vij., V., UO, (1849.), 651; I. IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 34.

²⁹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rijetkih knjiga i rukopisa, Ostavština Slavoljuba Vrbančića, R 6525c, dok. 2.

moгу držati zadušnice, a komentirajući članak o popularnosti jednog židovskog poslanika rastjeranoga austrijskog Parlamenta, istaknulo je da je to dokaz da kršćanska vjera sama po sebi ne čini čovjeka čovjekom, »već plemenita kèrstjanska diela puna one ljubavi, koju je propoviedao naš spasitelj«. Ljudevit Vukotinović optužio je više katoličko svećenstvo kao glavnog uzročnika netolerancije i vjerskog razdora između Hrvata i Srba, a vlastitu tvrdnju o netoleranciji i nazadnosti katoličke hijerarhije potkrijepio je primjerom progona svećenika Štoosa. U interesu narodne sreće ne bi smjele postojati »kaste« u društvu, napose ako se te skupine pozivaju na vječne božanske istine. U optužbama na račun katoličke hijerarhije otišao je tako daleko da je iznio i neutemeljenu tvrdnju da je katolička hijerarhija najveći neprijatelj narodnog razvoja i sloge među južnoslavenskim narodima, odnosno da je ona pobornik apsolutizma, aristokracije i latinskog jezika. Isusova načela ocijenio je dobrima, ali je optužio Katoličku crkvu da je, uvevši brojne nove odredbe, opteretila Kristov nauk. Odbijajući crkvene reforme primjerene vremenu, vrhovi Katoličke crkve učinili su katoličanstvo nepopularnom vjerom. I on se založio za što skorije ukidanje celibata zbog moralnih i društvenih razloga.³⁰

Vukotinovićeva radikalna shvaćanja u odnosu na hijerarhiju i ulogu Katoličke crkve u Hrvatskoj ipak predstavljaju izuzetak među člancima o vjerskoj problematici u listu *Slavenski Jug* i iza njih nije stajalo uredništvo ovoga lista. To je vidljivo i po činjenici da je uredništvo ovoga lista bez komentara objavilo vrlo oštar i opsežan odgovor na Vukotinovićev članak iz pera gospićkog kapelana Stanislava Kostrenčića, premda je iz autorovih teza, intonacije i argumenatacije samog teksta razvidno da su ovaj autor i uredništvo *Slavenskog Juga* zastupali vrlo različita stajališta.³¹ Uredništvo ovoga lista je pri osudi katoličke hijerarhije zbog odbijanja da održi zadušnice za pokojnog srpskog vojvodu u prvi plan stavljalo nacionalne i političke, a ne teološke razloge. Naime, list je zagovarao slogu i suradnju hrvatskog i srpskog naroda u borbi protiv Mađara, a neodržavanje zadušnica za Šupljikca moglo bi narušiti tu suradnju. Osim toga, i u jeku najžešćih borbi protiv Mađara neprestano su bile prisutne napetosti između hrvatskog i srpskog političkog i nacionalnog pokreta zbog neriješenih pitanja (primjerice, Srijema), a snažne su bile i napetosti između Katoličke i Pravoslavne crkve.³² O intenzitetu tih napetosti posredno svjedoči objavljivanje saborskog članka u kojem se od svećenstva obiju vjeroispovijesti traži da informiraju narod o neutemeljenosti glasina da Rimokatoličkoj crkvi u Hrvatskoj prijete opasnost od Pravoslavne crkve te da takve glasine šire oni koji potiču razdor i neslogu.³³ Međutim, hrvatski liberalnih tisak, posebice *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung* te *Novine dalma-*

³⁰ *SJ*, 27./3. 3. 1849.; »Filioque«, *SJ*, 32./15. 3. 1849.; *SJ*, 33./17. 3. 1849.; *SJ*, 35./22. 3. 1849.; 34./20. 3. 1849.; 29./8. 3. 1849.; 56./12. 5. 1849.; 28./6. 3. 1849.; Tomo MUŽAR, »'Jedan bogoslovac zagrebački' i zadušnice za nekatolika«, *SJ*, 63./29. 5. 1849.; VUKOTINOVIĆ, »O vos, qui cum Jesuitis, nolite ire cum Jusuitis!«, *SJ*, 40./3. 4. 1849.; VUKOTINOVIĆ, uvodnik bez naslova, *SJ*, 45./17. 4. 1849.; VUKOTINOVIĆ, »Deme ipsis lucrum, superos et astra negabunt«, *SJ*, 55./10. 5. 1849.

³¹ »Jedna reč gospodinu V u k o t i n o v i ć u – kao odgovor na njegov članak, koi je uvodni (!) u 45. broju 'Slavenskoga Juga'«, izvanredni dodatak uz *SJ*, 75./26. 6. 1849., uz napomenu uredništva da je članak slučajno zakasnio.

³² Usp. Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 34–35.

³³ »Saborski članak XIV.: o preprečenju lažljivih glasovah kao da rimo-katoličanskoj cèrkvi kakva opasnost prèti«, *NDHS*, 83./5. 8. 1848.

tinsko-hèrvatsko-slavonske do kraja lipnja 1849., odnosno dok ih je uređivao Bogoslav Šulek, svjesno je prelazio preko napetosti i neriješenih pitanja u hrvatsko-srpskim odnosima, ne želeći ugroziti političku i vojnu suradnju dvaju naroda.

Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske također su vrlo deteljno izvještavale javnost o svim problemima vezanima za održavanje zadušnica za pokojnog srpskog vojvodu. Obavijest o njegovoj smrti donesena je u prvome broju *Novina* u 1849. godini, a o važnosti koju je uredništvo pridavalo toj vijesti posredno svjedoči činjenica da je objavljena odmah ispod naslova.³⁴ Uredništvo je i u ovom slučaju primijenilo sličan postupak kao u slučaju pisanja o pitanju ukidanja celibata. Naime, premda se nije slagalo s odlukom biskupa Haulika, uredništvo je objavilo članak nepoznatog svećenika koji je, pozivajući se na kanone Katoličke crkve ali i strah naroda od »povlašivanja«, podržao Haulikovo odbijanje molbe Banskoga vijeća da se u katoličkim crkvama u Hrvatskoj održe zadušnice za Šupljikca.³⁵ Slijedilo je nekoliko članaka u kojima su se razni autori u ovome listu uključili u polemiku o potrebi/mogućnosti održavanja misa zadušnica za srpskog vojvodu. U ironično intoniranome, anonimno objavljenome opširnom članku Josip Schrott, naslovni biskup beogradsko-smederevski, prior vranski i vrhovni školski upravitelj u Hrvatskoj i Slavoniji, analizira razloge zbog kojih je biskup Haulik uskratio održavanje zadušnica jednome kršćaninu (Šupljikcu) zato što se misli i sumnja, a ne zna se točno da pokojnik nije vjerovao u riječ filioque. U bilješki autor napominje da je jedna dogma bila povod za crkveni raskol na Zapadnu i Istočnu crkvu. Naime, Zapadna (Katolička) crkva učila je da Duh Sveti dolazi od Oca i Sina (filioque), a Istočna (Pravoslavna) tvrdila je da dolazi samo od Oca. Autor polazi od teze, za koju tvrdi da ju je na Hrvatskom saboru 1848. dokazao liberalni biskup Schrott (zanimljivo je da autor o sebi piše u 3. licu jednine), da između Katoličke i Pravoslavne crkve nema bitnih razlika. Budući da Katolička crkva moli i zapovijeda da treba moliti za pravednike, a još više za žive i mrtve grešnike, Schrott ne vidi razloga zašto se ne bi moglo održati zadušnice za Šupljikca barem kao za grešnika, to više što nitko nije tražio da se za njega održe zadušnice kao za katolika, nego da se za njega održi svečanost kakvu dopušta Katolička crkva za nekatolika. Navodeći primjere održavanja zadušnica za pokojne katolike iz vladarske obitelji u crkvama različitih konfesija u Habsburškoj Monarhiji, odnosno za pokojnu ženu palatina Josipa, koja je bila pravoslavne vjere, u katoličkim crkvama i pozivanjem na primjere održavanja zadušnica za Šupljikca u nekim biskupijskim središtima u Monarhiji, autor tvrdi da se Haulikova odluka ne temelji na vjerskim propisima, nego na nedostatku kršćanske ljubavi.³⁶

Ne želeći dalje zaoštravati sukob s vrhom Katoličke crkve u Hrvatskoj, Upravljajući odbor Zagrebačke županije pronašao je kompromisno rješenje. Taj je odbor odlučio objaviti u novinama Haulikovo pismo Banskome vijeću u kojem on, pozivajući se na kanone Katoličke crkve, odbija dati dozvolu za služenje misa zadušnica za nekatolika, i pozvati pakračkog biskupa Stjepana Kragujevića da održi svečanu misu za pokojnika u Zagrebu. Biskup Kragujević je odgovorio pozitivno na molbu Upravljajućeg odbora Zagrebačke

³⁴ *NDHS*, 1./2. 1. 1849.

³⁵ »Iz Zagreba«, *NDHS*, 26./1. 3. 1849.

³⁶ »Filioque«, *NDHS*, 27./3. 3. 1849. O autorstvu članka usp. Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, Zagreb, 1975., 283.

županije i održao je parastos i svečanu liturgiju za pokojnog vojvodu Šupljikca u zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi u nedjelju 1. travnja 1849., a nazočili su mu članovi Banskog vijeća, županijskog i gradskog poglavarstva, vojni časnici, nekoliko katoličkih svećenika i brojni građani Zagreba. Anonimni autor u komentaru je istaknuo da se i ovom prigodom pokazala »krasna sloga između slēdbenikah zapadne i iztočne cērkve«.³⁷ U ovome se komentaru zapravo navodi pravi razlog zbog kojega su određeni politički krugovi u Hrvatskoj inzistirali na održavanju zadušnica za Šupljikca, a to je očuvanje sloge i suradnje između hrvatskog i srpskog političkog pokreta zbog obrane od zajedničkog neprijatelja – Mađara, a to je svojom nazočnošću parastosu potvrdio hrvatski i zagrebački politički vrh te Rajačić u pismu Hauliku. Pitanje zadušnica za Šupljikca u ovome je listu konačno zaključeno objavljivanjem izvotka iz pisma patrijarha Josifa Rajačića biskupu Hauliku u kojemu Rajačić, koji za sebe tvrdi da dobro poznaje pravila Rimokatoličke crkve, navodi primjere kad je Katolička crkva odstupila od svojih strogih pravila prigodom održavanja različitih crkvenih obreda za pripadnike kraljevskih ili kneževskih obitelji različitih vjeroispovijesti. Upozoravajući da je najviša zapovijed Katoličke i Pravoslavne crkve ljubiti Boga više od svega, a bližnjega svoga kao samoga sebe, Rajačić izražava nadu da će katolička hijerarhija o tome ubuduće više voditi računa.

Za razliku od listova *Slavenski Jug* i *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, koji su o tome detaljno pisali, uredništvo *Südslawische Zeitung* uopće se nije bavilo pitanjem održavanja zadušnica za pokojnoga srpskog vojvodu u katoličkim crkvama u Hrvatskoj. Objavilo je tek ne odveć opširan nekrolog vojvodi Šupljikcu u kojem su istaknute njegove zasluge na vojnom polju i u srpskome nacionalnom pokretu. Sličan je bio postupak uredništva *Agramer Zeitung*, koje je objavilo tek kratko izvješće o održanom obredu za pokojnog srpskog vojvodu u zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi.³⁸ *Saborske novine* i *Jugoslavenske novine* o tom pitanju nisu mogle pisati jer nisu izlazile kad je to pitanje bilo aktualno.

Jedan od razloga neprijateljskog odnosa *Slavenskog Juga* prema biskupu Hauliku, koji je imao velikih zasluga za promicanje hrvatskih nacionalnih interesa prije 1848. osobito na gospodarskom području (bio je pokrovitelj i podupiratelj Gospodarskog društva), zacijelo je bilo i njegovo zalaganje za očuvanje latinskog jezika u unutarcrkvenim poslovima,³⁹ što je bilo suprotno stajalištu hrvatskoga nacionalnog pokreta i *Slavenskog Juga* da se u sve javne poslove u Hrvatskoj uvede hrvatski jezik kao službeni, a ta se želja sukobila s težnjom Katoličke crkve u Hrvatskoj za očuvanjem unutarcrkvene autonomije. Ovaj je list prenio zaključke Upravljajućeg odbora Zagrebačke županije u kojima se tražilo uvođenje narodnog jezika u Crkvi, podržan je zahtjev svećenstva pokupskog kotara za pomilovanjem Štoosa i zatraženo je održavanje zadušnica za srpskog vojvodu Šupljikca. I Upravljajući odbor Križevačke županije donio je slične zaključke. *Slavenski Jug* donio je i izvještaj o sjednici zagrebačkog društva Slavenska lipa na slavenskom Jugu, održanoj 5. ožujka 1849., na kojoj je Nikola Krestić predložio da se zamoli Bansko vijeće da ukloni

³⁷ »Iz dēlah sēdnice upravlj. odbora županie zagr. dana 1. ožujka 1849. u Zagrebu dēržane«, *NDHS*, 29./8. 3. 1849.; *NDHS*, 37./27. 3. 1849.; »Objavljenje«, *NDHS*, 37./27. 3. 1849.; »Iz Zagreba«, *NDHS*, 40./3. 4. 1849.

³⁸ *SZ*, 3./8. 1. 1849.; »Agram«, *AZ*, 40./3. 4. 1849.

³⁹ HDA, B. vij., XIII., Prosvjetni odsjek (PO), (1849.), 356. Haulik Banskome vijeću od 9. 2. 1849.

Haulika s položaja zagrebačkog biskupa. Njegov prijedlog, međutim, nije prihvaćen jer je to bilo miješanje u unutarcrkvena pitanja i nije bilo vjerojatno da bi ga Bansko vijeće prihvatilo.⁴⁰ Međutim, bez obzira na poneke oštrije intonirane članke o djelovanju Katoličke crkve i neprijateljski odnos prema biskupu Hauliku, ne može se tvrditi da je *Slavenski Jug* imao negativan odnos prema Katoličkoj crkvi kao cjelini, a pogotovo se ne može tvrditi da je krug oko ovoga lista proglašavao vjeru nebitnom i da se zalagao za potiskivanje Katoličke crkve iz javnoga života u Hrvatskoj, kao što tvrdi Vaso Bogdanov.⁴¹ Već sam spomenula da je i Bogoslav Šulek, urednik *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih*, morao javno reagirati na optužbe o protukatoličkoj orijentaciji lista koji je uređivao. Uvidom u pisanje ovoga lista o različitim vjerskim pitanjima nameće se zaključak da su te optužbe bile pretjerane, odnosno može se reći da je krug oko ovoga lista imao razmjerno kritičan, ali ne i neprijateljski odnos prema Katoličkoj crkvi. Takve su optužbe razumljive, uzme li se u obzir da su dolazile iz redova konzervativnijeg dijela svećenstva, koje se protivilo provođenju reformi u Katoličkoj crkvi, kakve je zagovarao liberalno orijentirani krug oko ovoga lista. Urednici ostalih listova koji su tema ovoga rada nisu morali suzbijati optužbe o protukatoličkoj orijentaciji svojih listova.

Potrebno je ukratko spomenuti još dvije teme vezane uz djelovanje Crkve o kojima je pisao *Slavenski Jug*. Prva se odnosi na odvajanje hrvatskih biskupija od Kaločke nadbiskupije nakon političkog odvajanja Hrvatske od Mađarske, a druga je stajalište uredništva ovoga lista o *Katoličkom listu zagrebačkom*. Bansko je vijeće 2. rujna 1848. naredilo hrvatskim katoličkim biskupima da svoje izvještaje, koje su prije slali kaločkome nadbiskupu, ubuduće šalju Prosvjetnom odsjeku Banskog vijeća. Na prijelazu iz 1848. u 1849. godinu nekoliko županijskih i gradskih odbora uputilo je Banskome vijeću zahtjev da se i službeno prekinu sve veze s Kaločkom nadbiskupijom (jer je kaločki nadbiskup početkom studenoga 1848. svečano primio i blagoslovio Lajosa Kossutha) i da se zagrebačkome biskupu preda nadbiskupska vlast. *Slavenski Jug* objavio je takav zahtjev skupštine Zagrebačke županije, ali je uredništvo oprezno najavilo da bi Bansko vijeće moglo odbiti te zahtjeve jer se radilo i o crkvenom i o političkom pitanju. Bansko je vijeće 14. prosinca 1848. naredilo hrvatskim biskupima da prekinu sve veze s Kaločkom nadbiskupijom, ali se nije željelo izjašnjavati o prenošenju nadbiskupske vlasti na zagrebačkog biskupa.⁴² Godinu i pol kasnije *Südslawische Zeitung* je izvijestio o postupku odvajanja hrvatskih biskupija od Kaločke nadbiskupije i postupku proglašavanja Zagrebačke nadbiskupije, koji je tada bio u tijeku.⁴³

Komentirajući najavljeno pokretanje *Katoličkog lista zagrebačkog* s kanonikom Stjepanom Moysesom kao upraviteljem (urednikom) i biskupom Haulikom kao pokroviteljem i stvarnim pokretačem, uredništvo *Slavenskog Juga* pozdravilo je početak izlaženja novoga

⁴⁰ *SJ*, 24./24. 2. 1849.; *SJ*, 26./1. 3. 1849.; *SJ*, 28./6. 3. 1849.

⁴¹ Vaso BOGDANOV, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848-49 u svijetlu naše četrdesetosmaške štampe*, Zagreb, 1949., 27; ISTI, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, Zagreb, 1958., 437–442.

⁴² HDA, B. vij., XII., PO, (1848.), 22; *SJ*, 43./12. 11. 1848.; HDA, B. vij., XII., PO, (1848.), 3813.; I. IVELJIĆ, *Katolička crkva*, 27.

⁴³ *SZ*, 117./23. 5. 1850.

lista izrazivši nadu da će on pridonijeti razvoju bogoslovnih znanosti, narodne književnosti, da će buditi interes javnosti za reformu unutar Crkve, ali i da će zagovarati crkvene reforme radi prilagođavanja učenja i ustrojstva Katoličke crkve zahtjevima modernog doba, ponajprije izgradnji građanskog društva i probuđenome nacionalizmu.⁴⁴

Uredništvo *Slavenskog Juga*, oblikujući vlastita očekivanja od *Katoličkog lista zagrebačkog*, izrazilo je stajališta koja su u historiografiji nazvana liberalnim katolicizmom ili katoličkim liberalizmom. Mirko Juraj Mataušić definira katolički liberalizam kao sveobuhvatnu doktrinu koja djeluje na crkvenom, političkom, društvenom, kulturnom, prosvjetnom i nacionalnom polju. Kao glavne elemente te doktrine autor navodi: težnju za stvaranjem i učvršćivanjem ustavnog poretka s narodnom suverenosti, jednakošću pred zakonom, općim pravom glasa i slobodom tiska; uvjerenje da su razvoj prosvjete i kulture preduvjeti koji će omogućiti opći napredak; nastojanja za ostvarenjem jedinstva s Pravoslavnom crkvom te zbližavanja s ostalim konfesijama; sklonost prihvaćanju autonomnog položaja svjetovnog područja te prema promatranju pitanja vezanih za znanost i društvo ne samo u kontekstu vjerskih odrednica te težnja za pomirenjem vjere i znanosti.⁴⁵ Iskra Iveljić ovim elementima dodaje pozitivan odnos prema nacionalnom načelu i građanskim slobodama te javnost u radu crkvenih institucija, a uključivanje zahtjeva za općim pravom glasa ocjenjuje pretjeranim.⁴⁶ U kontekstu shvaćanja o reformi Katoličke crkve formuliranih u listovima koje obrađujem u ovome radu, priklanjam se napomenama dr. Iveljić u vezi s definiranjem pojma katolički liberalizam.

Međutim, *Katolički list* uglavnom je nastupao kao glasilo katoličke obnove u Hrvatskoj, zbog čega su izbijale vrlo žustre polemike između ovoga lista i *Agramer Zeitung*, s jedne strane, i *Slavenskog Juga*, *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih* (dok je te novine uređivao Bogoslav Šulek, tj. do konca lipnja 1849.) te *Südslawische Zeitung*, s druge strane. Poslije su se u te polemike umjesto zabranjenoga *Slavenskog Juga* uključile *Jugoslavenske novine*, ali smanjenim intenzitetom, jer 1850., kad su izlazile ove novine, pitanje crkvene reforme u Hrvatskoj ni izdaleka više nije bilo toliko aktualno kao na početku revolucionarnih previranja. U tim se polemikama na obje strane rabio vrlo oštar i ideološki obojen vokabular. Autori u liberalno orijentiranim listovima svoje su protivnike nazivali »opskurantima«, »natražnjacima«, »mračnjacima« i »jezuitima«, a zauzvrat su dobivali etikete poput »ultraradikala«, »anarhista«, »freigeistera«, »afterphilosopha« i »majmuna francezkih«.⁴⁷

Na stranicama *Slavenskog Juga* tematiziralo se još jedno tada vrlo aktualno pitanje iz sklopa vjerske problematike – položaj i uloga kapelana (»župnih pomoćnika«) u Katoličkoj crkvi. Anonimni autor, sudeći po dobrom poznavanju problematike i zagovaranju interesa kapelana, i sam župni pomoćnik, vrlo slikovito i sugestivno opisuje težak mate-

⁴⁴ *SJ*, 47./22. 11. 1848. O *Katoličkome listu zagrebačkom* v. Mirko Juraj MATAUŠIĆ, *Die kroatische katholische Presse 1849-1900. Antemurale Christianitatis*, doktorska disertacija, Salzburg, 1983., 117–154.

⁴⁵ Mirko Juraj MATAUŠIĆ, »Odnos Katoličke crkve prema novim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848-1900.«, *Bogoslovska smotra*, LV., br. 1-2., Zagreb, 1985., 196–215, ovdje str. 206.

⁴⁶ Iskra Iveljić preferira pojam liberalni katolicizam, kojim se jače naglašava katolička, a ne liberalna sastavnica, ali drži opravdanim i pojam katolički liberalizam. V. Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 21.

⁴⁷ O tome opširnije piše Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 39–41.

rijalni položaj kapelana i njihovu potpunu ovisnost o župnicima, umjesto kojih obavljaju većinu poslova, a za to ne dobivaju nikakve naknade. Dok župnici imaju razmjerno velike prihode, kapelani imaju toliko skromne prihode koji im ne dostaju čak niti za pokrivanje najnužnijih izdataka za odjeću i obuću. Stoga autor predlaže da država po francuskom uzoru preuzme financiranje svećenstva iz posebnog fonda u koji će se slijevati dohotci iz crkvenih imanja, a dok se to ne provede, da župnici ustupe svojim pomoćnicima jedan skromni dodatni iznos. Autor je svjestan da će njegov prijedlog naići na protivljenje više crkvene hijerarhije, jer bi pripadnici višeg svećenstva takvim načinom financiranja izgubili veliki dio svojih dohodaka u korist brojnijeg nižeg svećenstva. Ovaj kapelan ipak nije tražio reformu samo u vezi s materijalnim odnosima u Katoličkoj crkvi, nego je i u sferi duhovnog sudstva zatražio primjerenu reformu – uvođenje javnosti i porote.⁴⁸ I u ostalim zagrebačkim liberalnim listovima prikazuje se težak položaj kapelana, međutim, to se čini usput i fragmentarno. Stoga te članke nije niti potrebno navoditi.

Zanimljivo je da *Südslawische Zeitung*, premda je izlazio 1849. godine, kad su bila aktualna pitanja ukidanja celibata i zadušnica za srpskog vojvodu, nije pisao o tim pitanjima iz vjerske sfere društvenog života i da je većina važnijih članaka o vjerskoj problematici u ovome listu objavljena 1850. godine. Moguće objašnjenje ove pojave moglo bi se ovako formulirati – liberalno orijentirani urednik Josip Praus nije imao sklonosti za vjersku tematiku, pa se o njoj nije pisalo dok se uredništvu nije pridružio Imbro Ignjatijević Tkalac, koji je i autor dijela članaka o vjerskim pitanjima objavljenima na stranicama ovoga lista. Daljnjim zaoštavanjem političkih okolnosti u Austriji tijekom 1851. godine, sa stranica ovoga lista nestaju važniji članci o vjerskoj tematici, možda stoga jer su oni bili gotovo jednako »opasni« kao članci politička sadržaja i kao takvi mogli su uzrokovati zabranu lista, a takva je tendencija još u većoj mjeri prisutna u drugim zagrebačkim političkim listovima koji su tada još izlazili i koji su podržavali politiku austrijske vlade – *Narodnim Novinama* i *Agramer Zeitungu*. Drugi je mogući razlog za nedostatak članaka vjerskog sadržaja u listu *Südslawische Zeitung* tijekom 1851. godine postupno zamiranje polemika o reformi unutar Katoličke crkve u Hrvatskoj. Uredništvo *Jugoslavenskih novina* vjerskim je pitanjima poklanjalo znatno manje pozornosti nego uredništva listova *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske/Narodne Novine*, *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*, pa je objavilo važnije članke jedino o pitanju provođenja crkvene unije Južnih Slavena i uvođenja civilnog braka.

Pozivajući se na Oktroiranim ustavom zajamčenu vjersku slobodu u Austriji i dosljedno se zalažući za ostvarenje vjerske ravnopravnosti, *Südslawische Zeitung* je napao zagrebačkog biskupa koji je Banskome vijeću uputio zahtjev da svi stanovnici Hrvatske trebaju poštivati katoličke blagdane. Zahtjev zagrebačkog biskupa u ovom je listu ocijenjen kao »nepoštivanje svih ustavnih prava« i »provocirajući nastup obskurantizma«. Anonimni je autor jednako oštro osudio odluku Banskog vijeća, koje je, premda je većina članova bila protiv, odlučilo udovoljiti biskupovu zahtjevu i tako je, prema autorovu mišljenju, zanemarilo svoju dužnost provođenja ustava. Zbog toga ovaj autor ne vidi drugo rješenje nego zamoliti austrijsku vladu da u interesu države i ljudskih prava sukladno zakonu ograniči

⁴⁸ »Župni pomoćnici«, *SJ*, 71./16. 6. 1849., 72./19. 6. 1849., 73./21. 6. 1849., 74./23. 6. 1849., 75./26. 6. 1849. i 76./28. 6. 1849.

»hijerarhijsku samovolju i želje za vlašću« (»hierarchische Willkür und Herrschgelüste«). Liberalno orijentirani dopisnik iz Celovca založio se za odvajanje Crkve od države i za potpunu ravnopravnost svih vjerskih zajednica koje ne štete državi i moralu, ali je tu slobodu donekle ograničio obvezom vjerskih zajednica da podupiru ustavno uređenje države. Slovenski katolički svećenik Andrej Einspieler osudio je politiku austrijske vlade, koja je, premda je ustavom priznala nacionalnu i vjersku ravnopravnost, u praksi često kršila to načelo, pa bi se moglo reći da joj je moto »Ravnopravnost svih vjerskih zajednica s nadređenošću katolicizma«. U nacionalno i vjerski heterogenoj Austriji, po autorovu mišljenju, vlada nikada ne smije stati na stranu jedne nacije i jedne vjere, nego mora biti nepristrana. Katolička usmjerenost autora dolazi do izražaja u protivljenju vjerskom i nacionalnom indiferentizmu pojedinca, premda takav indiferentizam na razini države smatra nužnim preduvjetom za uspostavljanje mira i zadovoljstva u nacionalno i vjerski heterogenoj Austriji. Ustavna, slobodna Austrija ne može postojati bez dosljednog provođenja načela nacionalne i vjerske ravnopravnosti.⁴⁹ Zanimljivo je da se za načelo nacionalne i vjerske ravnopravnosti u Austriji, osim anonimnih autora za koje ne znamo jesu li bili duhovnici ili laici, na stranicama ovoga lista izjasnio i katolički svećenik, a u tom uvjerenju zacijelo nije bilo usamljen.

Uredništva *Slavenskog Juga*, *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih*, *Südslawische Zeitung* a u manjoj mjeri i *Agramer Zeitung* usko su povezivala nacionalni i vjerski aspekt privatnog života i od svećenika su tražila angažiranje u društvenom i političkom životu zajednice, pri čemu treba naglasiti da se od vjerskih zajednica očekivalo da vlastite vjerske i druge interese podrede nacionalnim interesima. Takvo je shvaćanje ponajprije dolazilo do izražaja u zahtjevima upućenima katoličkom i pravoslavnom svećenstvu u Trojednoj Kraljevini da narodu objasne pojedine odluke upravnih organa ili opći pravac onodobne službene hrvatske politike i na taj način pridonesu suzbijanju mađarske propagande koja je smjerala za uzbunjivanjem najnižih slojeva stanovništva, jer je njima zbog neobrazovanosti i različitih drugih čimbenika bilo najlakše manipulirati. Očekivanja za angažiranjem svećenstva išla su čak do njihova uključivanja u vojnu obuku dobrovoljaca, odnosno do osobnog sudjelovanja svećenstva u ratnim operacijama u posebnoj vojnoj postrojbi.⁵⁰ Međutim, takvi su zahtjevi ipak bili izuzetak, a ne pravilo.

Ovakvo shvaćanje uloge Crkve u životu naroda osobito je došlo do izražaja u listu *Südslawische Zeitung*. Za taj je list karakterističan vrlo blagonaklon odnos prema Pravoslavnoj crkvi. U nizu od pet članaka o vjerskome elementu u južnome slavenstvu, Imbro Ignjati-jević Tkalac uspoređuje ukorijenjenost katoličanstva, pravoslavlja i islama u nacionalnom životu južnoslavenskih naroda. Usko povezujući nacionalni i vjerski aspekt privatnog i javnog života, pri čemu su nacionalni interesi trebali imati prednost, Tkalac katoličanstvo i islam ocjenjuje kao anacionalne religije, koje su ostale na razini dogme, a narod ih shvaća ponajprije kao institucije, a ne kao vjerske zajednice u izvorno kršćanskom smislu.

⁴⁹ Uvodnik, *SZ*, 40./18. 2. 1850.; HDA; B. vij., XV., PO, (1850.), 41/1.; sr, »Klagenfurt, den 5. Juni 1850.«, *SZ*, 131./10. 6. 1850.; A. E., »Der national- und religiös-indiferente Staat«, *SZ*, 120. i 121./27. i 28. 5. 1850.

⁵⁰ *SJ*, 4./13. 8. 1848.; *SJ*, 6./18. 8. 1848.; B. ŠULEK, »Molba na gospodu duhovnike«, *NDHS*, 28./30. 3. 1848.; »Iz Zagreba«, *NDHS*, 49./18. 5. 1848.; »Agram«, *AZ*, 49./9. 5. 1848.; »Das religiöse Element im Südslawenthum. I.-V.«, *SZ*, 8./10. 1. 1850., 9./11. 1. 1850., 12./15. 1. 1850., 15./18. 1. 1850. i 16./19. 1. 1850.

Zbog toga ocjenjuje da te religije nisu toliko duboko ukorijenjene u narodu i nisu pridonijele stvaranju nacionalnih individualnosti. Za razliku od navedenih vjerskih zajednica, Pravoslavna je crkva po Tkalčevoj ocjeni bila »element posredovanja i ujedinjenja«, a kod pravoslavnog stanovništva vjera nije teorija kao na Zapadu, nego je usko povezana s nacionalnošću i narodnim životom. Južnoslavensko pravoslavno stanovništvo Crkvu još uvijek shvaća u izvorno kršćanskom smislu kao vjersku zajednicu, a ne kao instituciju. Zbog toga pravoslavno svećenstvo ne može vlastite staleške interese postaviti na mjesto Crkve, odnosno monopolizirati vjeru za sebe. Najvažniji elementi koji su pridonijeli nacionalizaciji pravoslavnih crkava jesu nacionalna liturgija, neovisnost Crkve o nekom inozemnome vrhovnom poglavaru (premda je carigradski patrijarh formalno imao nadređeni položaj, nacionalne pravoslavne crkve uživale su mnogo veću samostalnost nego u zapadnome kršćanskome hijerarhijskom sustavu s papom na čelu) i socijalni položaj svećenstva koje je u ulozi sinova, supruge i očeva dijelilo sudbinu naroda. Pravoslavna crkva preuzela je vjersku svijest naroda u njezinu prvotnom obliku, a vjera ovdje nije dogma, nego oživotvorena vjerska svijest. Kršćanstvo u pravoslavnoj verziji prošlo je sve faze u razvoju južnoslavenskih naroda i pravoslavlje je doista postalo nacionalnom crkvom koja daje sadržaj nacionalnom životu i ostvaruje se u nacionalnoj svijesti. Tkalac »nacionalnoj crkvi« – pravoslavlju – dodjeljuje važnu ulogu u realizaciji ideje slavenske uzajamnosti, odnosno u perspektivi stvaranja »jednog sjedinjenog s l a v e n s k o g naroda«. ⁵¹ Sukladno takvu stajalištu, koje je zacijelo zastupao i urednik Praus, jer se od njega nije javno ogradio, što je inače činio kad se nije slagao s nekim stajalištima izrečenima u člancima suradnika lista *Südslawische Zeitung*, iz češkog lista *Union* prenesen je članak u kojem se negativno ocjenjuje inicijativa za odvajanjem Rumunjske crkve iz Karlovačke patrijaršije i osnivanjem posebne patrijaršije za rumunjsko pravoslavno stanovništvo u Erdelju. Iz francuskog lista *Revue des deux mondes* prenesen je memorandum jednoga ruskog diplomata o rješenju rimskog pitanja upućen ruskome caru. U memorandumu se tada aktualni težak položaj papinstva i zapadne civilizacije, koja se temelji na katoličanstvu, ocjenjuju kao posljedice povijesnog razvoja, odnosno udaljavanja Rimske crkve od temeljnih postulata osnivača kršćanstva, stvaranja stroge hijerarhijske strukture i svjetovne vlasti pape, čime su otvorena vrata protestantizmu, koji je zapravo bio reakcija prvobitnog kršćanstva protiv hijerarhije. Reformatori su svoje primjedbe na katoličanstvo uputili individualnoj prosudbi pojedinca, a ne općoj (istočnoj) Crkvi, oni su podupirali teorije svemoćnog Ja, iz kojih je proizišla ideja narodne suverenosti. Time su potkopali vjeru u bilo koji autoritet pa i u autoritet Crkve. Moderna država postavlja se iznad vjere, a revolucija se suprotstavila kršćanstvu tezom da država kao institucija ne treba vjeru. Ipak su talijanski nacionalisti iskoristili popularnost pape Pia IX. vjerujući da će uz njegovu pomoć uspjeti ostvariti nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, ali su ti pokušaji propali i revolucija je zbacila masku. Kao jedini mogući način obnove katolicizma, autor predlaže pomoć Pravoslavne crkve. Naime, Pravoslavna će crkva sjedinjenjem dogmi obaju Crkava, među kojima, po autorovu mišljenju, ionako nema velikih razlika, ostvariti ozdravljenje zapadnoeuropske

⁵¹ »Das religiöse Element im Südslawenthum. I-V.«, SZ, 8./10. 1. 1850., 9./11. 1. 1850., 12./15. 1. 1850., 15./18. 1. 1850. i 16./19. 1. 1850.

civilizacije i djelotvorno će se suprotstaviti revolucionarnome duhu koji se već u prvih pedeset godina 19. stoljeća pokazao vrlo opasnim.⁵²

U navedenim se člancima u izuzetno pozitivnom svjetlu prikazuje Pravoslavna crkva, a u tom kontekstu autori osobito naglašavaju njezin nacionalni značaj, ukorijenjenost u društvo zbog društvenog položaja pravoslavnih svećenika, koji su bili uronjeni u život zajednice, te vjernost izvornim načelima kršćanstva. Čitanjem između redaka, a mislim da je to i bila namjera uredništva, ti se članci mogu interpretirati i kao posredna kritika univerzalnog i nadnacionalnog značaja Katoličke crkve, odnosno, prema shvaćanju dijela liberalno orijentirane hrvatske javnosti, njezina anacionalnog i asocijalnog karaktera (jer svećenici zbog celibata ne sudjeluju potpuno u životu društvene zajednice) te kritika njezina strogo hijerarhijskog ustroja i ustrajavanja na određenim dogmama. Ovakav pozitivan odnos prema Pravoslavnoj crkvi te kritičan odnos prema Katoličkoj crkvi odraz su shvaćanja hrvatskih liberala laika, koji su, povezujući liberalna i nacionalna shvaćanja, svjesni velike uloge Katoličke i Pravoslavne crkve u društvenom životu Hrvatske i Slavonije sredinom 19. stoljeća, nastojali povezati vjersku dimenziju s nacionalnom, pri čemu su podrazumijevali da bi se Crkva kao institucija trebala prilagoditi modernim nacionalnim zahtjevima i kao važna društvena snaga pridonijeti mobiliziranju najširih slojeva stanovništva za ideju nacije i građanskog društva. U tom kontekstu im je Pravoslavna crkva s liturgijom na crkvenoslavenskom jeziku i velikim stupnjem neovisnosti o vanjskome vrhovnome vjerskom autoritetu ipak mogla bolje poslužiti nego Katolička crkva s latinskim kao liturgijskim jezikom i snažno prisutnim papinim vjerskim autoritetom. U tome smislu, po mome mišljenju, treba tumačiti izuzetno pozitivan odnos prema Pravoslavnoj crkvi, a kritičan, ali ne odbojan i netrpeljiv odnos prema Katoličkoj crkvi izražen u novinama *Südslawische Zeitung*, što je vidljivo i iz drugih članaka u ovome listu o ulozi Katoličke crkve u društvu.

Premda bi se na temelju pisanja ovoga lista o Pravoslavnoj crkvi mogao steći dojam da u toj vjerskoj zajednici vlada potpuni sklad između svećenstva i naroda, odnosno između nižeg i višeg svećenstva, neki članci u *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko slavonskim* i *Slavenskom Jugu* pokazuju da ovakva crno-bijela slika nije odgovarala istini. U anonimno objavljenim člancima u rubrici Glasnik u *Slavenskom Jugu* autor – pravoslavni svećenik – izražava vrlo oštru kritiku stanja u Pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj i Vojvodini Srpskoj, pri čemu je težište stavljeno na slabo obrazovanje svećenika, nesavjesno obavljanje svećeničkih dužnosti i kupovanje službi. Opravdanost ovih kritika posredno potvrđuje rasprava svećenstva Pakračke eparhije o reformama koje bi trebalo provesti u Pravoslavnoj crkvi, a zaključci te rasprave predani su pakračkom episkopu da ih iznese na skupštini u Srijemskim Karlovcima i objavljeni su u *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko slavonskim*. Svećenstvo Pakračke eparhije založilo se za to da se poboljša kvaliteta obrazovanja budućih pravoslavnih svećenika, da pravoslavni svećenici na svim razinama dobivaju odgovarajuću plaću koja će im omogućiti pristojan život, da se konzistorij tako reformira da bude nezavisan i odgovoran te da njegov rad bude otvoren javnosti. Svećenstvo Pakračke

⁵² *SZ*, 245./24. 10. 1850.; »Memorial eines russischen Diplomaten über die römische Frage«, *SZ*, 21./25. 1. 1850.

eparhije tražilo je i da oženjeni svećenici mogu postati episkopima, da i pravoslavno svećenstvo preko svojih izabranih predstavnika te arhiepiskopa i episkopa dobije mjesto u Hrvatskom saboru kao što to uživa katoličko svećenstvo.⁵³ Iz ovih je članka vidljivo da je i u Pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća postojao svojevrtni reformski pokret, koji je imao slične zahtjeve kao reformski pokret među katoličkim svećenstvom, osobito glede međusobnog odnosa višeg i nižeg klera te glede poboljšanja materijalnog položaja nižeg svećenstva.

Vratimo se slici Katoličke crkve na stranicama lista *Südslawische Zeitung*. Blago ironizirajućim tonom, ali bez važnijih vlastitih komentara, anonimni autor iznosi glavne odrednice pastirskog pisma austrijskih nadbiskupa i biskupa okupljenih na sinodu u Beču. Cilj je skupa bio izreći stajališta Katoličke crkve u Austriji o najvažnijim pojavama tada suvremena vremena, ukloniti zapreke za nesmetani razvoj Kristove crkve i formulirati stajališta biskupa o budućim pregovorima o konkordatu. Slikajući njima suvremeno vrijeme vrlo mračnim bojama kao »najopasnija zavodjenja« onoga vremena, austrijski biskupi označili su »primamljivi zov nacionalnosti«, pri čemu su nacionalne razlike pripisali postojanju različitih jezika nastalih prilikom gradnje babilonske kule i okarakterizirali su ih kao posljednicu grijeha, zatim zahtjev za »odvajanjem škole od crkve« i »zov za slobodom«. Naglašavajući da je unutarnja sloboda prava sloboda, biskupi pozivaju na poslušnost prema vlasti postavljenoj od Boga, čime podrazumijevaju vladarevu »vlast po milosti Božjoj« te vlast Crkve, a svoja su stajališta obilato potkrijepili citatima iz Biblije.⁵⁴ Vlastito distanciranje od stajališta koja su formulirali austrijski katolički biskupi, anonimni je autor izrazio uglavnom neizravno, općim tonom članka i izborom atributa, ali su čitatelji lista bez sumnje mogli razabrati stajalište uredništva i autora o spomenutom pastirskom pismu. U listu *Slavenski Jug* također je objavljen komentar o radu biskupske konferencije, ali nije riječ o originalnom članku, nego o članku prenesenom iz lista *Constitutionelles Blatt aus Böhmen*, kojega karakterizira blago kritičan stav prema nekim odlukama austrijskih biskupa. Budući da je taj članak objavljen bez komentara uredništva *Slavenskog Juga*, a treba napomenuti da je uredništvo inače komentiralo stajališta iznesena u listu s kojima se nije slagalo, čini se da se uredništvo ovoga lista slaže s izrečenim ocjenama.⁵⁵

Biskupska konferencija u Beču⁵⁶ označila je prekretnicu u postupnom jačanju uloge Katoličke crkve u Habsburškoj Monarhiji u odnosu na položaj ostalih vjerskih zajednica, bez obzira na formalno priznatu vjersku ravnopravnost. Patentima od 18. i 23. travnja 1850. ukinuti su i posljednji ostaci jozefinizma, omogućena je slobodna komunikacija austrijskog svećenstva i vjernika s papom i poglavarima redova, ponovno je dopuštena neograničena vlast biskupa nad nižim svećenstvom, Katolička crkva dobila je veći utjecaj na školstvo. Ovi su patenti potaknuli lavinu komentara u svim dijelovima Monarhije, a osim vlastitih komentara, uredništvo lista *Südslawische Zeitung* objavljivalo je i komentare drugih listova o »crkvenom pitanju«. U anonimno objavljenom članku I. I. Tkalac ove

⁵³ *SJ*, 73./21. 6. 1849. i 77./30. 6. 1849.; »Prošnje i želje klera eparkie pakračke«, *NDHS*, 46./11. 5. 1848.

⁵⁴ »Der Hirtenbrief der Wiener Synode«, *SZ*, 94./13. 7. 1849., »Der Hirtenbrief der Wiener Bischofsynode an die gesammte ehrwürdige Geistlichkeit«, *SZ*, 102./23. 7. 1849.

⁵⁵ *SJ*, 82./6. 7. 1849.

⁵⁶ Usp. Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva«, 40. i tamo navedenu literaturu te Mirjana GROSS, *Počeci*, 328.

je patente ocijenio protuustavnima, a s tom se ocjenom slažu i drugi komentari. Usprkos ustavom zajamčenoj slobodi znanosti, glavni dio obrazovanja stavlja se u ruke ustanove koja je progonila Nikolu Kopernika i Galilea Galileja, a izuzimanjem Katoličke crkve ispod nadzora države po Tkalčevu se mišljenju postavlja temelj za njezino propadanje. U komentarima iz drugih novina isticalo se da dodjeljivanjem apsolutne vlasti biskupima nad nižim svjetovnim i redovničkim svećenstvom Katolička crkva nije postala slobodna, nego apsolutna, a odnos nižeg svećenstva prema biskupima opisuje se kao helotski odnos. Prema bilješci uredništva »jedan uvaženi svećenik«, vjerojatno Andrej Einspieler, istaknuo je da se ovim patentima niže svećenstvo stavlja na milost i nemilost biskupima, a članak je zaključio konstatacijom: »... i mi se borimo za slobodu Crkve, ali c i j e C r k v e, a ne za slobodu aristokracije, ne za samovoljnu vladavinu hijerarhije!« Drugi su komentari kao važan čimbenik u donošenju ovih patenata isticali da su oni doneseni bez Parlamenta i bez protupotpisa odgovornog ministra, da se njima zapravo ukida ustavom zajamčena vjerska ravnopravnost i osuđuje se pravo nadzora nad privatnim i javnim prakticanjem vjere koje je dobila Katolička crkva. Ističe se da će i druge zakonom priznate vjerske zajednice u Austriji zatražiti da im se priznaju ista prava koja su priznata Katoličkoj crkvi ovim prenatogljenim aktom austrijske vlade. Kao motiv donošenja ovih patenata ističe se težnja austrijskih vlastodržaca da pronađu saveznika koji će uspjeti obuzdati »pritisak nacionalnosti i prohtjeve za slobodom« (»Nationalitätsdrang und die Freiheitsgelüste«). Umjesto uvođenja apsolutne vlasti biskupa, anonimni komentator u listu *Union*, s kojim se prema vlastitoj napomeni slaže i uredništvo lista *Südslawische Zeitung*, predlaže vraćanje Katoličke crkve svojim počecima: kao što su se apostoli brinuli samo o crkvenom učenju, dijeljenju sakramenata i drugim vjerskim pitanjima, tako se i svećenici trebaju brinuti samo za vjerska pitanja, a brigu za upravljanje materijalnim dobrima Crkve trebaju prepustiti đakonima i laicima. Isti autor priznaje Crkvi isključivu nadležnost za nastavu vjeronauka, ali zahtjev Crkve za nadzorom osnovnog školstva ocjenjuje miješanjem svećenstva u stvari koje nisu u njezovoj nadležnosti, odnosno kao težnju izdizanja Crkve iznad države.⁵⁷

Premda je iz argumentacije članaka o vladarevim patentima, kojima se povećava utjecaj Katoličke crkve na školstvo u Austriji, odnosno povećavaju ovlasti biskupa u odnosu na niže svećenstvo a unutarcrkveni odnosi izuzimaju od nadzora države, vidljivo da te članke nisu pisali samo pristalice liberalne ideologije, sukus komentara je isti: ti patentni su neustavni, jer su doneseni bez sudjelovanja austrijskog Parlamenta, oni su štoviše protuustavni, jer su suprotni ustavom zajamčenoj vjerskoj ravnopravnosti, koja time zapravo prestaje postojati. I iz redova laika i iz redova svećenstva stizale su osude apsolutne vlasti

⁵⁷ Usp. Mirjana GROSS, *Počeci*, 328–329.; »Die Kirchenfrage«, *SZ*, 101./2. 5. 1850.; komentari iz listova *Die Presse*, *Constitutionelles Blatt aus Böhmen* i *Deutsche Zeitung aus Böhmen*, *SZ*, 101./2. 5. 1850.; A., »Die geistlichen Gerichte«, *SZ*, 102./3. 5. 1850.; komentari preneseni iz listova *Ost-Deutsche Post* i *Wandrer*, *SZ*, 102./3. 5. 1850.; »Die Kirchenfrage«, *SZ*, 104./6. 5. 1850.; komentar lista *Union*, *SZ*, 104./6. 5. 1850.; »Stimmen über die neuesten Regierungsordonnanzen in Angelegenheit der katholischen Kirche«, *SZ*, 106./8. 5. 1850. Citat je iz članka »Die geistlichen Gerichte«, a izvorno glasi: »... auch wir kämpfen für die Freiheit der Kirche, aber der g a n z e n Kirche, und nicht für die der Aristokratie, nicht für die Willkürherrschaft der Hierarchie!« Višu hijerarhiju u Katoličkoj crkvi, kojoj je po autorovu mišljenju više stalo do vlastitih prava i položaja, nego do same vjere i potreba naroda, osudio je I. I. Tkalac i pozvao je na vraćanje Katoličke crkve izvorima vjere i oslobađanje od barbarskih dodataka u katoličanstvu. »Politische Rundschau. III.«, *SZ*, 109., 31. 7. 1849.

više crkvene hijerarhije nad nižim svećenstvom, a nije se blagonaklono gledalo niti na povećanje utjecaja Crkve na školstvo. U ovim se komentarima autori nisu upuštali u ocjenjivanje tih patenata s vjersko-dogmatskog aspekta, nego su vlastite komentare ograničavali na posljedice navedenih patenata na društvenom području.

Jedna od izravnih posljedica jačanja uloge Katoličke crkve u Monarhiji bila je i intenziviranje nastojanja oko sklapanja crkvene unije između Katoličke i Pravoslavne crkve u Austriji. I *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* izražavaju skepsu s obzirom na mogućnost ostvarivanja te ideje zbog čvrstoće karaktera Slavena i njihove vjernosti vlastitim uvjerenjima, naglašavajući da se crkveno jedinstvo Južnih Slavena može ostvariti samo na temelju slobodne volje i uvjerenja, a ne nasilnim metodama.⁵⁸

Jačanje položaja Katoličke crkve u Austriji u odnosu na druge vjerske zajednice pa i samu državu na dnevni je red postavilo nekoliko pitanja. Svakako najvažnije među njima bilo je pitanje međusobnog odnosa Crkve i države. Uredništvo liberalnih novina *Südslawische Zeitung* iz lista *Ost-Deutsche Post* prenijelo je članak u kojem se zastupa teza da je neovisnost Crkve važna zbog njezina golemoga moralnog utjecaja, ali da država ne smije trpjeti nikakvu moć iznad sebe, dakako, niti moć Crkve, ako ne želi izgubiti svoju bit, odnosno, drugim riječima rečeno, Crkva ne smije biti iznad države. U drugom se članku komentira stajalište Biskupske konferencije u Beču o narodnoj prosvjeti. Naime, biskupi su zatražili isključivu nadležnost nad nastavom vjeronauka, ali i nad izborom učitelja i udžbenika za niže pučke škole, pri čemu su izrazili mišljenje da je učiteljima pučkih škola dovoljno vrlo skromno obrazovanje. Autor komentara u listu *Die Presse*, kojega prenosi *Südslawische Zeitung*, ironično, pa čak i zlobno napominje da bi neobrazovani učitelji mogli zadržati narod u neznanju, omogućivši tako biskupima da ga vode na lancu. Suprotno shvaćanju biskupa, autor iznosi misao da je država dužna osigurati što kvalitetnije obrazovanje učitelja i popraviti njihov materijalni položaj. Po autorovu mišljenju, a to mišljenje očigledno dijeli i krug oko lista *Südslawische Zeitung*, država ne smije prepustiti osnovno školstvo pod isključivu ingerenciju Katoličke crkve. Primjetno je da se autor ovoga članka vrlo neprijateljski odnosi prema utjecaju Katoličke crkve na osnovno školstvo u Monarhiji i da ga oslikava isključivo mračnim bojama, premda je nesumnjivo da su pojedini katolički redovi i svjetovni svećenici imali znatne zasluge u razvoju školstva u Austriji i u Hrvatskoj.

Uloga svećenstva u društvu razmatrala se i u kontekstu izbornog zakonodavstva. Andrej Einspieler analizirao je aktivno i pasivno izborno pravo katoličkog, pravoslavnog i evangeličkog svećenstva te židovskih rabina i utvrdio veliki nerazmjer. Naime, svi evangelički svećenici i rabini, a kod katoličkog i pravoslavnog svećenstva samo župnici te biskupi i kanonici, koji ga ostvaruju na temelju plaćanja poreza, imaju aktivno i pasivno izborno pravo na razini općina, koje je ujedno i temelj za ostvarivanje izbornog prava za zemaljske sabore i središnji parlament. To zapravo znači da je ovakvim izbornim zakonom velikom dijelu katoličkog i pravoslavnog svećenstva onemogućeno sudjelovanje u političko-upravnim poslovima društvene zajednice u kojoj su nesumnjivo imali važnu duhovnu ulogu. Stoga se ovaj katolički svećenik založio za izjednačavanje izbornog prava za duhovnike svih zakonom priznatih vjera, čime bi se u praksi dijelom ostvarila ustavom zajamčena

⁵⁸ »Ein Projekt der Graner Bischofsversammlung«, *SZ*, 213./17. 9. 1850.; »Iz Zagreba«, *JN*, 139./23. 9. 1850.

ranopravnost vjera.⁵⁹ Ukazivanjem na potrebu izjednačavanja izbornih prava duhovnika različitih vjerskih zajednica u Austriji, što bi bio još jedan korak prema stvarnome ostvarenju vjerske ravnopravnosti u vjerski heterogenoj Austriji, krug oko lista *Südslawische Zeitung* iskazao je svoju liberalnu orijentaciju.

Na kraju, treba još spomenuti da su uredništva *Jugoslavenskih novina* i *Südslawische Zeitung* podržala ideju o uvođenju instituta civilnog braka, koju su pokrenuli austrijski liberali. U *Jugoslavenskim novinama* čitateljstvo je detaljno upoznato s uvjetima i načinom sklapanja, odnosno razvoda civilnog braka u Francuskoj, a u zagrebačkome oporbenom listu na njemačkom jeziku iznosi se mišljenje (preneseno iz lista *Deutsche Zeitung aus Böhmen*) o braku kao ugovoru između dvoje ljudi. Katoličko teološko tumačenje braka kao sakramenta trebalo bi podrazumijevati pravo Crkve da posebnim propisima utvrdi što je to crkveni brak, ali da istodobno vjerskim osjećajima pojedinca treba prepustiti hoće li ih poštivati ili će sklopiti civilni brak. U drugome se članku (prenesenome iz lista *Ost-Deutsche Post*) kritiziraju zahtjevi Katoličke crkve koja se suprotstavila mogućnosti uvođenja civilnog braka i pristala na kompromisno rješenje iz predožujskog zakonodavstva. Naime, Katolička je crkva brak između katolika i nekatolika smatrala valjanim ako je pri sklapanju braka pasivno asistirao katolički svećenik. Katolička crkva pristala je na ponovno uvođenje tog rješenja, ali joj je zauzvarat priznato isključivo pravo sklapanja braka između dvoje katolika. Autor kritizira ustupke koje je država učinila Katoličkoj crkvi, jer oni nisu u skladu s načelom vjerske ravnopravnosti te misli da bi bilo mnogo bolje kad bi se u Austriji uveo civilni brak.⁶⁰ Podržavši inicijativu za uvođenjem civilnog braka, ovi su listovi potvrdili svoju liberalnu orijentaciju i s te su pozicije ocjenjivali postupke vrhova Katoličke crkve u Austriji, koja se suprotstavljala toj inicijativi, odnosno nastojala da se u zakonska rješenja unesu i neke odredbe koje su joj išle u prilog.

3. Zaključak

Uredništva listova *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* vjerskoj su problematici pristupala u skladu s vlastitim liberalnim i nacionalno orijentiranim stajalištima. Ova se konstatacija djelomice odnosi i na listove *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung*, posebice za razdoblje od izbijanja revolucije u Habsburškoj Monarhiji do sredine 1849. godine, nakon kojega oba lista napuštaju oporbenu orijentaciju u odnosu na austrijsku vladu i počinju zastupati službena stajališta vlade u Beču. Članci o vjerskoj problematici objavljeni u navedenim listovima ne raspravljaju o teološko-vjerskim pitanjima u užem smislu, nego se uloga Crkve u Hrvatskoj razmatra s društvenog, moralnog, političkog i nacionalnog aspekta. Premda niti jedan od navedenih listova nije cjelovito formulirao vlastito shvaćanje nužnih crkvenih reformi – najcjelovitije je to učinilo uredništvo *Novina dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskih*, a mnogo manje cjelovito uredništva *Agramer Zeitung*, *Saborskih novina* i *Jugoslavenskih*

⁵⁹ »Wien, 2. April«, *SZ*, 79./6. 4. 1850.; »Wien«, *SZ*, 149./2. 7. 1850.; A. E., »Das Wahlrecht des katholischen und griechischen Klerus«, *SZ*, 151./4. 7. 1850

⁶⁰ »DerZavljanska Zenedba. I. i II.«, *JN*, 168./26. 10. 1850. i 169./28. 10. 1850.; »Wien«, *SZ*, 253./4. 11. 1850.; »Wien«, *SZ*, 18. 12. 1850.

novina – na temelju izravnih i neizravnih podataka može se ocijeniti da su se uredništva svih navedenih listova zalagala za očuvanje važne uloge (Katoličke) Crkve u Monarhiji i Hrvatskoj, ali su se zalagala za vjersku ravnopravnost i u tom su se kontekstu protivila nastojanjima vrhova Katoličke crkve u Austriji da osigura privilegirani položaj Katoličkoj crkvi. Uredništva navedenih listova na posredan ili neposredni način založila su se za provođenje crkvenih reformi kojima bi se Katolička crkva uključila u nacionalni život i građansko društvo u nastajanju (uvođenje narodnog jezika u liturgiju i unutarcrkvene poslove, ukidanje celibata, ublažavanje unutarcrkvene discipline, smanjivanje utjecaja vjerskih zajednica na osnovno školstvo, proširenje izbornog prava za niže katoličko i pravoslavno svećenstvo) i u tom su kontekstu kritizirala tendencije katoličke obnove nakon zasjedanja konferencije katoličkih biskupa u Beču 1849. godine. Založila su se za odvajanje katoličkih biskupija Hrvatske i Slavonije od Kaločke nadbiskupije, nisu se protivila ostvarenju crkvene unije među Južnim Slavenima, ali uz uvjet da je ona rezultat slobodne volje i da se provodi bez prisile, a na stranicama lista *Südslawische Zeitung* prisutan je i izrazito pozitivni odnos prema Pravoslavnoj crkvi ponajprije zbog njezine uske povezanosti s nacionalnim i društvenim životom zajednice pa se u tom kontekstu isticao njezin nacionalni značaj i ukorijenjenost u društveni život zajednice u kojoj djeluje. Osuđeno je jačanje utjecaja ultramontanske struje unutar Katoličke crkve, koja se očitovala u jačanju utjecaja više katoličke hijerarhije u odnosu na niže svećenstvo, ali i nastojanja Katoličke crkve, jasnije izražena od druge polovine 1849. godine, za povećanjem utjecaja Crkve na osnovno školstvo. Umjesto privilegirana položaja Katoličke crkve u Austriji, liberalno orijentirani *Südslawische Zeitung* složio se s preporukama da se Katolička crkva vrati svojim izvorima, kad su se svećenici bavili isključivo vjerskim pitanjima, a đakonima i laicima da se prepusti briga oko upravljanja materijalnim dobrima Crkve. Ukratko, ovi su se listovi zalagali za vjersku ravnopravnost i prilagođavanje Crkve zahtjevima modernog doba, odnosno zastupali su ideje katoličkog liberalizma/liberalnog katolicizma, ali su pri tom ponekad iskazivali tendencije miješanja u unutarcrkvene poslove (primjerice, pitanje ukidanja celibata, uvođenja narodnog jezika u liturgiju, proširivanja ovlasti biskupa nad nižim svećenstvom i sl). Kritički odnos prema Katoličkoj crkvi, osim u listu *Agramer Zeitung* koji nije iskazivao kritičnost prema Katoličkoj crkvi, iskazan ponajprije zbog njezina univerzalnog i anacionalnog značaja, ustrajavanja na nekim crkvenim dogmama, težnji za privilegiranim položajem u Austriji i jačanju vlasti više crkvene hijerarhije nad nižim svećenstvom, na stranicama hrvatskih liberalnih listova *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung*, *Jugoslavenske novine* i *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* nipošto nije imao obilježja neprijateljstva prema Katoličkoj crkvi, kojoj se priznavala velika društvena i moralna uloga.

*Summary**QUESTIONS OF RELIGION AND FAITH IN ZAGREB'S LIBERAL PRESS IN THE PERIOD BETWEEN 1848 AND 1852*

In this article author treats the question of religious and faith problems that were discussed on the pages of the liberal newspapers in Zagreb in the above mentioned period. Treated publications are Saborske novine [Parliament News], Slavenski Jug [Slavic South], Südslawichse Zeitung, Jugoslavenske novine [Yugoslavian News], Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske [Dalmatian-Croatian-Slavonian Newspapers] and Agramer Zeitung. The editorial boards of these newspapers treated religious problems accordingly to their liberal and national standpoints. The articles in these newspapers do not treat the religious questions as theological issue but only as moral, social, political and national matters in the context of Catholic and Orthodox Churches' position in Croatia. Therefore, one can note that the editorial boards supported reform of the Catholic Church in Croatia, in order to integrate Church in the civic society that was in the process of its making. The questions that were treated were such as introduction of the national language in liturgy, abolition of celibate, reducing of the ecclesiastical discipline, diminishing of the Church influence on primary education etc. Moreover, these newspapers supported idea of separation of the national bishoprics in Croatia and Slavonia from the archbishopric in Kalocs, which was connected with a concept of confessional union among the South Slavs. For example, on the pages of Südslawichse Zeitung one could easily read very positive attitude towards Orthodox Church because of its close contact with the national and social life of community. In a word, the press supported idea of confessional equality and adaptation of Catholic (and Orthodox) Church to the need of the modern society – they maintained ideas of Catholic liberalism, though regarding some question the press tried to intervene in internal ecclesiastical issues (such as language of liturgy and question of celibate). Critical attitude towards Catholic Church can be found in all these newspapers (except in the Agramer Zeitung), probably because of the Church's universal and non-national stand-point, which was connected with ecclesiastical tendencies to maintain its privileged position in Austria. However, this critic was not a sign of the press' animosity towards Church, since all the newspapers saw Church as an important social and moral factor of the contemporary Croatia civic society.

KEY WORDS: *Zagreb liberal press, Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawichse Zeitung, Jugoslavenske novine, Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske, Narodne novine, Agramer Zeitung, Catholic Church, liberal Catholicism*